

Tîrgu-Mureş — Martie 2000

În zilele de 23-24 martie, în cadrul manifestărilor celei de a şasea ediţii a Săptămîinii toleranţei, organizată de Centrul Intercultural al Ligii Pro Europa, a avut loc Forumul „Tîrgu-Mureş — Martie 2000”, la care au fost invitate personalităţi de prestigiu ale dialogului româno-maghiar din ţară şi de peste hotare. Dedicată analizării cauzelor, consecinţelor şi învăţămintelor evenimentelor tragice din martie '90 de la Tîrgu-Mureş, dezbateră a fost moderată de copreşedinta Ligii, Smaranda Enache, în limitele unei abordări teoretice obiective.

Smaranda Enache: Una dintre întrebările care ne-a fost adresată în cadrul interviurilor pe care le-am acordat în ultimul timp aici, la Tîrgu-Mureş, în legătură cu evenimentele din martie, cu ocazia *Săptămîinii toleranţei*, a fost: dacă mai este nevoie, la zece ani după evenimente, de asemenea dezbateri. Sigur, răspunsurile pot fi diferite, şi ele depind de opţiunile noastre personale, dar cred că este evident că în România, ca şi în alte părţi din Europa, există încă grupuri de interese care pot conduce la drame umane, la iraţionalităţi, la confruntare, după cum există şi grupuri, personalităţi, orientări, ale căror opţiuni sînt pentru dialog.

Diferenţele dintre indivizi şi dintre comunităţi sînt naturale, dar aceste diferenţe nu înseamnă neapărat confruntare, nu înseamnă neapărat excludere, aceste diferenţe pot să fie un izvor de inspiraţie, de creativitate, o complementaritate umană, culturală, socială. Diversitatea pe care o trăim în Europa este rezultatul unei istorii, iar această diversitate se cere administrată cu raţionalitate şi flexibilitate.

Noi aparţinem aceluşi grup de oameni care cred în capacitatea dialogului, care cred că dialogul este important pentru schimbarea mentalităţilor, pentru armonizările necesare între diversele comunităţi.

Întrebarea reiterată în nenumărate rînduri este dacă într-adevăr cauzele au fost momentane, accidentale, dacă au avut sau nu rădăcini istorice, dacă ele sînt de căutat în tensiunile interetnice, dacă sînt endemice societăţii noastre sau dacă au fost circumstanţiale, legate de o anume concurenţă a unor factori favorizanţi, iar discutarea cauzelor s-a petrecut de obicei în paralel cu căutarea vinovaţilor şi a vinovaţiilor.

Cum Liga Pro Europa nu este o instanţă mandatată cu căutarea vinovaţilor, deşi fiecare dintre noi poate da nume, pentru că am trăit în respectiva perioadă aici, mai ales în perioada pregătirii conflictului, important pentru noi a fost să discernem vinovaţiile, gradele de vinovăţie, mai mult decît vinovaţii şi, probabil, nu am fost surprinşi că există vinovaţi, pentru că am fost foarte în clar că există forţe politice şi grupuri care doresc să păstreze un anumit control asupra societăţii. Dar, în acelaşi timp, ceea ce a fost surprinzător între factorii care au mers alături cu aceste evenimente a fost faptul că o mulţime de oameni cinstiţi, obișnuiţi, care se cunoşteau unii pe alţii, au căzut victime ale unui astfel de scenariu. Şi ca o organizaţie care este interesată în fortificarea corpului social, întrebarea noastră a fost: de ce a fost posibil ca un număr de oameni cinstiţi, obișnuiţi din acest oraş, să răspundă acestor viruşi, de ce nu au existat anticorpi în comunitatea noastră care să reziste, dacă aceşti anticorpi nu au existat din cauza comunismului de 50 de ani sau dacă ei nu au existat din cauza unor tradiţii exclusiviste mai vechi?

Să reflectăm asupra cauzelor. Să încercăm să mergem cu un pas mai departe în analiza conflictului de la Tîrgu-Mureş. Consecinţele evenimentelor din Tîrgu-Mureş, de asemenea, sînt extrem de importante de analizat pentru că sîntem la zece ani de tranziţie în România şi este important de văzut în ce măsură acest conflict, cu tipologia lui specială, şi-a pus o amprentă pe întregul proces de democratizare, de construire instituţională a României.

Prin ce? Cum? Ce forţe au fost aduse în prim plan? Dacă ele erau legitime sau nu? Dacă erau în căutarea unei legitimităţi? Şi dacă acest eveniment are pentru noi învăţăminte? Sigur că formularea este puţin didacticistă. Dar pînă la urmă omul încearcă să înveţe. Şi se spune că oamenii deştepti învaţă din greşelile altora. Întrebarea este: am învăţat noi ceva din martie '90, iar potenţialul unui asemenea conflict s-a redus simţitor? Poate această primă discuţie despre cauze, consecinţe şi învăţăminte în România, dar şi în zona noastră est-central europeană, va trebui să se refere şi la actorii schimbării şi la modul în care diverşii actori ai schimbărilor, ai tranziţiei, au fost legaţi de aceste cauze şi consecinţe.

Elek Szokoly: Deşi nu mă consider un expert al subiectului, nu sînt decît unul dintre martorii evenimentelor de acum zece ani, am evident o părere despre ce s-a întîmplat atunci şi încerc să schiţez cîteva gînduri referitoare la acele evenimente. În cadrul diferitelor noastre intervenţii radiofonice şi televizate pe care le-am avut cu ocazia acestei comemorări ni s-a pus şi întrebarea dacă a existat un fond tensional care a putut fi exploatat în evenimentele din martie. Aş aminti aici analiza de presă pe care a iniţiat-o Liga Pro Europa, publicată în primele

două numere ale revistei Altera, efectuată de un grup de sociologi din Timișoara, și care au cercetat cauzele directe ale atmosferei tensionate care a dus la convulsiile din zilele de 19-20 martie prin cele relatate, pregătite în presa locală. Nu pot să nu-mi aduc aminte de afirmația unui tânăr sociolog și ziarist iugoslav, încă la seminarul nostru internațional din 1992, care spunea atunci că războiul din Iugoslavia a fost pregătit în mare măsură de către presă. Aici, în jurul acestei mese, sînt o serie de reprezentanți ai presei, sper să nu considere nimeni că este un afront la adresa lor, însă cercetările grupului respectiv de sociologi și analizele pe care le-au efectuat o serie de experți neutri, au dus la concluzia că presa a avut într-adevăr un rol în pregătirea atmosferei tensionate.

Dincolo de acest fapt, nu putem să ignorăm tradițiile istorice, nu întotdeauna amicale, chiar conflictuale uneori, care în diferite momente critice au fost bine punctate, amplificate sau readuse în atenția opiniei publice. Să ne aducem aminte doar de perioada pașoptistă sau cea a ocupației horthyste, cu cîtă ingeniozitate au fost exploatate acele evenimente tragice și regretabile de perioada ceaușistă, de publicațiile, cărțile susținute de nomenclatura de partid care, indiferent dacă reflectau adevărul sau nu, căutau să redeschisă niște răni care altfel, de-a lungul deceniilor, s-ar fi vindecat. Există deci un fond tensional care în momente de criză poate fi reactualizat de către forțe bine interesate, poate fi adus în prim-plan și poate fi instrumentat pentru a-l escalada pînă la o stare conflictuală.

Előd Kincses: Chiar dacă nu ne place, trebuie să recunoaștem din păcate că aici, la Tîrgu-Mureș, a avut loc primul conflict violent interetnic postcomunist european. Și este adevărat că, deja în jurul datei de 15 ianuarie, atunci cînd profesorii liceelor Bolyai și Papiu s-au întîlnit pentru a discuta problema separării celor două linii de învățămînt, doamna Smaranda Enache a avertizat: „Să avem grijă, dacă nu dorim ca pe aceste meleaguri să aibă loc un Nagorno Karabah european”. Deja la trei săptămîni de la acea zi nemaipomenită de 22 decembrie, cînd s-a scandat aici în Piața Martirilor din Tîrgu-Mureș: „Niciodată șovinism”, la trei săptămîni deja un asemenea avertisment a trebuit să fie rostit, ceea ce denotă faptul că momentul decembrie 1989, momentul Timișoara, Cluj și Tîrgu-Mureș, cînd românii și maghiarii au luptat împreună pentru abolirea dictaturii, acel moment din păcate a fost un moment unic, care ar fi trebuit să fie mult mai bine folosit de forțele politice responsabile. Numai că FSN-iștii care au pus mîna pe putere după abolirea dictaturii au optat pînă la urmă nu pentru instaurarea unei democrații adevărate, ci au dorit acea democrație originală, care era mai mult originală decît democrație. În locul reformei economice adevărate au recurs la paleative și în locul asigurării egalității depline a minorităților au ales calea menținerii unui conflict interetnic mocnit și după momentul martie negru la Tîrgu-Mureș.

Eu susțin că atunci, în martie 1990, țara noastră a greșit calea Europei și de aceea sîntem atît de departe, să zicem, de Polonia, care în perioada respectivă, din punct de vedere economic nu stătea mult mai bine decît țara noastră, numai că acolo au existat forțe care au dorit și au fost în stare să instaureze democrația adevărată și reforma economică, care la început a adus foarte multe suferințe populației, dar care pînă la urmă s-a soldat cu primirea în structurile europene.

Faptul că momentul de prietenie din decembrie '89, a durat atît de puțin, evident că se datorează și faptului că există rădăcini istorice, mai ales în istoria modernă, care alimentează aceste suspiciuni reciproce între români și unguri. Atunci însă, cînd Ion Iliescu, la 19 ianuarie 1990, a început să vorbească despre separatism, românii imediat s-au gîndit că ungerii vor Ardealul, deși cuvîntul separatism poate să aibă și o serie de alte conotații. Eu de fapt, a doua zi, am pus mîna pe telefon și l-am sunat pe domnul Iliescu și i-am zis că a făcut o mare greșeală folosind acest termen — ceea ce am descris pe larg în cartea mea „*Martie negru la Tîrgu-Mureș*” —, fiind un moment de cotitură cînd această noțiune a fost folosită de președintele interimar al țării. După părerea mea, tragerea la răspundere penală a vinovaților din decembrie '89, din martie '90 și din iunie '90 va fi o dovadă a maturizării politice și juridice a țării noastre. Pînă cînd nu are loc această tragere la răspundere și trimitere în judecată a vinovaților, pînă atunci rămînem la nivelul acelei democrații originale care pornește de la Ion Iliescu.

La rîndul ei, este evident că și populația maghiară a fost profund nemulțumită, deoarece a sperat că în urma luptei comune va putea obține foarte repede drepturi egale pe meleagurile sale natale, promise prima dată încă la 1 decembrie 1918.

Și încă o idee, pe care nu reușesc s-o repet de suficiente ori, pentru că opinia publică majoritară nu vrea s-o recepteze cum trebuie: O minoritate mulțumită este factor de stabilitate. O minoritate tracasată este factor de instabilitate.

Smaranda Enache: Atunci cînd apar lozinci de genul „Nu cedăm Ardealul!” sau „Itt és most”, trebuie să ne gîndim la cauzele pentru care, un grup sau altul, acceptă sau se identifică cu astfel de sloganuri, unele extremiste, altele cel puțin naționaliste, fiind important să discutăm și anatomia conflictului. Unii dintre noi au studiat conflictul, alții l-am trăit. Ar fi important să vedem cum a crescut acel conflict la Tîrgu-Mureș, și cine era

în spatele conflictului? Cui îi folosea? Cui prodest? — ne întrebăm de fiecare dată când autorul unui eveniment nu este evident din primul moment. Și există și un fel de comoditate de gândire care spune că la Tîrgu-Mureș s-au confruntat cetățenii români și maghiari — care erau pe străzi realmente —, și care ocultează de fapt pe adevărații vinovați care sînt persoane, structuri, și care nu au fost nici pînă astăzi sancționați. Întrebarea este dacă o democrație se poate construi pe minciună sau trebuie să spunem adevăruri inconfortabile. Unii se întrebă, de ce Augusto Pinocet este discutat acum, după atîta vreme. Iată că impunitatea nu mai este admisibilă în zilele noastre, pentru că pe impunitate nu se poate construi nimic solid.

Gusztáv Molnár: Eu nu am trăit aceste evenimente la Tîrgu-Mureș, ca atare aș evita să mă refer la corelațiile concrete ale acestora, pe care cei de aici le cunosc mult mai bine. Există totuși aspecte mai generale care ar merita, după opinia mea, să fie menționate.

Primul, o întîlnire, deseori uitată, a intelectualilor români și maghiari, care se desfășurase în acele zile la Budapesta. Pentru mine a fost un eveniment memorabil deoarece întîlnirea a fost inițiată de două forumuri intelectuale independente: săptămînalul *Napló* al Uniunii Scriitorilor Maghiari, al cărui redactor eram atunci, și săptămînalul bucureștean *22*. Revista *Napló* a scos atunci un număr special din scrierile cele mai importante ale *22*-lui, și, în mod evident, oaspeții noștri proveneau din acest cerc. A fost o întîlnire foarte serioasă și, deși inițiativa îi aparținuse în mod clar societății civile, a fost îmbrățișată și de către guvernul maghiar de atunci. Nu este întîmplător faptul că reuniunea s-a desfășurat la reședința ministerului de externe și, în final, a participat și ministrul de externe de atunci, Gyula Horn.

Problema la care aș dori să mă refer — și m-aș referi apoi și la aspectele de politică internă românească ale acesteia — este că, în mod evident, existau în România forțe care nu erau interesate de ameliorarea relațiilor româno-maghiare, de bunele relații dintre cele două națiuni și state, și doreau să le zădărnicească cumva.

Dar exista și o implicație de politică internă românească, mai importantă poate, interesantă și sub aspectul istoriei politice, și nu știu dacă ipoteza pe care doresc s-o prezint a fost sau nu rostită vreodată.

Despre relațiile româno-maghiare nu avem ce să vorbim, ele au demarat extraordinar. N-am să uit niciodată că la sfîrșitul lunii decembrie '89, cînd am putut reveni pentru prima oară în țară, eram la Cluj, unde m-am întîlnit cu István Szentiványi și László Rajk, care se întorceau de la București într-o totală euforie. Deja atunci am avut senzația că euforia nu era pe deplin justificată, dar ei erau oricum convinși că — se întîlniseră cu Ion Iliescu și Petre Roman — la București a ajuns la putere o garnitură cu care rezolvarea tuturor traumelor trecutului va fi cît se poate de firească, iar relațiile româno-maghiare vor evolua într-o direcție minunată.

Implicația de politică internă era și mai interesantă, căci — dacă vom cerceta documentele vremii — unele semne arătau că autoorganizarea comunității maghiare din România s-a desfășurat în consonanță cu preluarea puterii de către Iliescu și Roman, oarecum ca o dimensiune minoritară a acesteia.

Într-un anumit sens, părea că renasc tradițiile perioadei postbelice cînd, după cum știm, exista o alianță strategică foarte importantă între Partidul Comunist și Social-Democrat pe de o parte, și Uniunea Populară Maghiară pe de altă parte. Într-o altă orchestrare, firește, în acord cu noua situație istorică, dar părea să fi renăscut aceeași veche alianță. Este semnificativ faptul că personalitățile care mai tîrziu și-au cucerit faima cu texte antimaghiare în coloanele *României Mari* sau ale *Timpului* lui Adrian Rizea, în ianuarie atrăgeau atenția FSN-ului în paginile organului Partidului Național-Țărănesc, *Dreptatea*, printr-un apel semnificativ, ca nu cumva să ia prea în serios această alianță, căci altfel se vor îndrepta într-o direcție antinațională și vor obliga prin aceasta forțele consacrate „interesului național” să se alieze cu Partidul Național-Țărănesc. Practic se poate spune că forțele Securității, care activau în spate, au trimis un semnal clar conducerii de atunci, ca nu cumva s-o ia într-o direcție nedorită de dînșii.

Esența este următoarea: prin ceea ce s-a întîmplat la Tîrgu-Mureș, maghiarimea din Ardeal a rupt definitiv cu tradiția UPM-istă de după război, într-un anumit sens expunîndu-se și consecințelor acestei provocări. Nu doresc să susțin că acest lucru s-ar fi întîmplat doar ca urmare a unui proces spontan și interior, dar a avut un efect atît de uriaș asupra comunității maghiare, în întregul său, sub aspect mental, psihologic, încît a rupt comunitatea, respectiv organizația sa politică, de puterea politică postcomunistă. Ceea ce s-a întîmplat la Tîrgu-Mureș este evident că s-a întîmplat cu știința puterii de la București. E departe de mine gîndul să afirm că au adus servicii comunității maghiare prin asta. În definitiv au avut loc evenimente tragice. Eu doream să subliniez doar efectele politice ale acestor evenimente. Iar aceasta a devenit opțiunea fundamentală, activă pînă astăzi, pătunsă practic pînă la micronivelele politicii cotidiene a maghiarilor din România: ei nu-și mai pot imagina viitorul decît alături de forțe univoc pro-occidentale și nicidecum post-comuniste. Este un aspect cheie, iar rădăcinile acesteia pot fi găsite tot la Tîrgu-Mureș.

Nu știu dacă se știe că alegerile din 1996 cuprind și o evidență pe naționalități. S-a arătat atunci că maghiarii care nu avotat UDMR-ul și-au dat votul în proporție de 65% partidelor non-postcomuniste, adică CDR-ului și PD-ului, și doar 14% au votat PDSR-ul, celelalte partide obținând zero voturi. Este vorba deci de o opțiune politică mult mai semnificativă, în dimensiunea sa de politică internă românească. Pentru că era evident pentru toată lumea că maghiarii din Ardeal, respectiv organizația lor politică, constituie un partener de importanță strategică, dar nu era clară orientarea sa. După opinia mea, această opțiune se va regăsi și în alegerile prezente și va fi una de lungă durată.

Există încă un aspect, omis adesea, care nu privește propriu-zis relațiile româno-maghiare, este strâns legat totuși de evenimentele din Tîrgu-Mureș. Este vorba de „procesul Timișoarei”, cel din martie, nu cel din decembrie. Să nu uităm că la 8 martie a fost dată publicității *Proclamația de la Timișoara*, cu faimosul său punct 8 și cu un alt punct, 12, referitor la descentralizare, în care era vorba nu numai de descentralizarea administrativă, ci chiar de ceva mai mult.

În momentul în care „procesul Timișoarei” s-a pus în mișcare, a devenit evident că renăscuse un model care punea sub semnul întrebării legitimitatea transferului de putere efectuat practic la București. Deosebiriile s-au manifestat de această dată nu în mod anarhic, prin manifestări de stradă, unde oamenii erau împușcați, ci la nivel programatic. Se știe că în acele zile Iliescu și anturajul său au încercat totul ca să ia legătura cu timișorenii. Printre alții, l-au trimis la Timișoara pe Măgureanu. Societatea Timișoara a respins această intensă căutare de contacte a Bucureștiului spunând că ei sînt expresia structurilor civile, ei nu pot lua decizii, nu se pot rezolva diferendele prin niște întâlniri personale cu FSN-ul sau Iliescu. Esențial este că, în cadrul acestor insistențe, Măgureanu s-a referit clar la niște evenimente deosebit de grave în Ardeal, care vor urma în curînd, fără să pomenească vre o localitate. El era prezent atunci acolo nu ca șef al SRI-ului, ci ca imputernicit personal al lui Iliescu.

Concluzie: forțele care au pus la cale evenimentele de la Tîrgu-Mureș, nu numai pe unghiuri vroiau să-i rupă odată pentru totdeauna de structurile puterii, să taie această legătură care începuse să devină periculoasă, ci mai exista un motiv: Timișoara trebuia marginalizată. Și acest lucru a reușit în mod spectaculos, pentru că din acea clipă întregul discurs, întregul accent a fost mutat asupra acestui aspect, iar ceea ce a demarat cu o forță incredibilă la Timișoara și care nu se știa în ce măsură putea deveni concurențială structurilor de putere de la București, chiar dacă nu a putut fi nimic, a fost izolat într-un cerc local marginal și i s-a tăiat posibilitatea de a-și extinde influența pe plan național.

Erika Törzsök: Această istorie are și numeroase aspecte personale. Îmi aduc aminte cum plîngeam împreună cu Smaranda Enache la întâlnirea amintită de Gusztáv Molnár de la Budapesta, în acele zile de 19-20 martie, din pricina veștilor care veneau.

Dacă îmi permiți, eu aș citi acum un fragment dintr-un text scris în vara lui 1990, publicat recent la București în revista *A Hét*, al cărui subtitlu era: „*Ce s-a întîmplat în România?*”

„Toate analizele dedicate evenimentelor din România își pun întrebarea: ce s-a întîmplat de fapt în România în ziua 22 decembrie 1989? Avem de a face cu o lovitură de stat? Cu un puci? Cu o revoltă? Sau cu o revoluție importată?”

(Știm că, începînd cu septembrie 1989, în Europa de Est a început — de la Varșovia, prin Praga și Bratislava — un proces, și dacă se ridică problema presei, aceasta a avut și un rol pozitiv. După cum în 1848 Europa a fost măturată de revoluții, și acest sfîrșit de veac european a fost măturat tot de revoluții, și faptul că ele puteau fi urmărite pe micul ecran, putea fi văzut cum o fac ceilalți, a avut o influență importantă.)

„La 6 aprilie 1990, lîngă Paris, a fost organizată o conferință cu titlul *Cine a mințit despre România?* Cu această ocazie, Doina Cornea a spus următoarele: ‘Puterea a fost preluată de un grup restrîns, aceiași care în decembrie se afișaseră în fața camerelor de luat vederi, în timp ce alții, oricîți ar fi fost la număr, mureau în stradă.’ Cine au fost aceia care au pus mîna pe putere?

Potrivit lui Octavian Paler, director onorific al României Libere, cel puțin despre doi membri ai guvernului constituit de Frontul Salvării Naționale se putea ști cu certitudine că erau membrii ai Securității. Pe unul dintre ei îl și numește: ministrul comerțului exterior. Tot atunci, după cum se afirmă în numărul 23 al ziarul ‘*Dreptatea*’, organ al Partidului Național Țărănesc Creștin și Democrat, ‘securiștii sînt deja indispensabili’.

Pe baza acestor fapte, ca și a evenimentelor coordonate din televiziune, putem presupune că Frontul Salvării Naționale și conducerea Securității au încheiat un pact deja la începutul lunii ianuarie 1990, apoi s-au legitimat reciproc în cele ce urmaseră, reușind să se autosalveze și după primele alegeri libere, în posesorii puterii. Astfel devine mai ușor de înțeles căruia fapt i se datorează schimbarea negativă a raporturilor româno-maghiare după

regăsirea euforică de la 22 decembrie și care sînt componentele procesului prin care odioasa Securitate, de la momentul în care abia își salvase pielea, devine indispensabilă noului guvern român. Apoi, sprijinindu-se pe o largă bază populară, poate să apară o mișcare fascistă extremistă — *Vatra Românească* —, care destabilizează țara în continuare și crează o stare de insecuritate pentru minorități.

Cine a avut interesul ca România să piardă o șansă istorică, să renunțe la calea modernizării și să decadă, eventual, în lumea a treia? Pe baza faptelor, azi deja cunoscute, răspunsul pare simplu.

Cei care au pregătit puciul au fost prima dată surprinși de evenimentele de la Timișoara, dar și-au dat imediat seama de posibilitățile oferite de această situație și le-au folosit în scopuri proprii. Au reușit să convingă pe toată lumea că și în România a avut loc o revoluție. Timișoara, imaginile de la televiziune, evenimentele dirijate cu ajutorul televiziunii au conferit credibilitate puciului.

Principiului de bază al logicii *perioadei de tranziție* de după căderea dictaturilor constă în compromisul celor mai puternice forțe politice. În faza a doua, după perioada luptei pentru putere și a îndelungatei revoluții, pentru reprezentanții regimului anterior era inevitabil să-i prezinte pe maghiari drept dușmani, pentru a canaliza asupra lor ura populară.

A urmat o luptă politică care a ignorat toleranța și compromisul. Scopul noilor guvernanți nu era distrugerea vestigiilor dictaturii, ci preluarea și menținerea puterii. Cei care au preluat puterea știau că dacă ar fi acceptat democratizarea și modernizarea, dacă ar fi organizat alegeri într-adevăr democratice, atunci ar fi provocat românii grave probleme existențiale. Acest lucru nu putea fi în interesul elitei politice care a preluat puterea, și în primul rînd în cel al Securității, care era forța cea mai bine organizată și care — împreună cu membrii de familie — forma o masă de mai multe milioane de oameni.

După 22 decembrie urmează cîteva zile de incertitudine, dar pe data de 27 Securitatea a început deja să organizeze *Vatra Românească*, sprijinindu-se pe o continuitate, o tradiție legionară de familie, respectiv pe acordul lui Petre Roman. Prin aceasta, organizația odioasă din timpul revoluției a pășit pe calea remodelării imaginii sale, cel puțin în Ardeal. Strategia era modelată și de evenimente spontane. La 4 ianuarie 1990 sosește la București, la Consiliul Frontului Salvării Naționale, primul pachet alarmant de revendicări. După cum se știe, în acel moment, Frontul Salvării Naționale promite maghiarilor un sistem independent de învățămînt, universitate în limba maghiară, dreptul de a folosi limba maternă etc.”

Aș sublinia un detaliu, și anume, că se formează strategia Securității: difuzarea unor false știri despre Secuime, în conformitate cu reînvierea teoriei răpirii Ardealului de către unguri, imaginea pericolului, a dușmanului ancestral; 15 martie, ziua națională a maghiarilor, care nu s-a putut sărbători pe vremea dictaturii lui Ceaușescu, este momentul ideal asupra căruia trebuie concentrată atenția, cînd, prin provocarea unor atrocități, sărbătoarea maghiarilor poate fi prezentată ca acțiune ostilă națiunii române.

Prin pretextul evenimentelor de la Tîrgu-Mureș, Petre Roman legitimează Securitatea în Ardeal, care, în săptămîinile ce au urmat evenimentelor, în loc să caute adevărații responsabili, care în mod demonstrabil ar fi trebuit să-i caute în propriile rînduri, lovește în cea mai vulnerabilă comunitate etnică, romii. De fapt, aceasta constituie și actualitatea cuvintelor disperate ale lui Emil Constantinescu din februarie a acestui an, care nu a fost o surpriză pentru noi, și care face legătura cu caracterul contradictoriu, nefinalizat al schimbărilor din '89-'90.

Urmărind evenimentele din România, noi, cei din Ungaria, nu prea avem cum să schimbăm imaginea prezentată adineauri, totuși credem că, cunoscînd toate acestea și urmărind evoluțiile din ultima vreme, de la 1996 sîntem în fața unei situații inedite prin faptul că reprezentanța politică a comunității maghiare, respectiv UDMR, a devenit parte a puterii. Aceasta a creat o situație fără precedent care nu poate fi ignorată nici în acest an electoral, odată ce România a intrat în decembrie '99 în rîndul candidaților la integrare europeană, în urma căreia, cred că oricare ar fi rezultatul alegerilor, în cunoștința și conștiința celor discutate, încă odată nu vom mai călca în același rîu, nici noi românii, nici noi maghiarii.

Smaranda Enache: În discutarea acestor cauze a existat o referire la cauze istorice, o foarte interesantă propunere de explicație a ocultării Timișoarei și a mesajului Timișoarei, ceea ce cred că este deosebit de important, pentru că Timișoara a fost în zilele revoluției un cuvînt simbol. Toată lumea era în clar cu ce înseamnă Timișoara, iar Timișoara produsese în prima decadă a lui martie *Proclamația de la Timișoara*, care era un document extrem de nuanțat, cu foarte multe dimensiuni de restructurare profundă a societății românești, o restructurare care pune în cauză o mulțime dintre poncifele statului național, ceea ce a trezit, poate într-un cerc mai larg decît pur și simplu Securitatea, anumite aprehensiuni care au condus la montarea unui conflict.

Dna Törzsök s-a referit de asemenea la rolul pe care serviciile secrete l-au jucat și a menționat această referire a președintelui Constantinescu, chiar în aceste zile, la rolul în continuare puternic al unor elemente ale

fostei Securități, atât în presă, cât și în crearea unei imagini publice defavorabile, în special a acelor politicieni care sînt „pro europeni”, care doresc o dezvoltare a României într-o direcție care să-i fie favorabilă, o direcție însă care cere îndeplinirea unor criterii, care cer niște schimbări, care au un cost pe care unii nu doresc să îl achite.

Aș aminti doar că pe 31 decembrie '89, cînd am mers cu dl Csíky Boldizsár să publicăm în ziarul care fusese pînă cu puține zile înainte organul local al partidului, un anunț privitor la înființarea Ligii Pro Europa, doar atât, și un număr de telefon pe care s-o contacteze cei care doresc să se înscrie, respectivul anunț nu ne-a fost acceptat. Asta era în 31 decembrie. Și nu era vorba despre nimic altceva, ci doar despre un anunț al Ligii Pro Europa, care abia avusese două-trei ședințe publice, abia discutasem despre ce vroiam să facem, conflictul interetnic încă nu plutea în nici un fel în atmosferă, eram un grup multi-etnic în care erau și români și unguri și oameni de diverse alte naționalități sau religii, dar noi, pentru ziarul respectiv, devenit ulterior oficios al Vetrei Românești, reprezentam o direcție. Și pentru ca acel banal anunț să poată fi publicat a trebuit să dăm telefoane, să ne prevalăm de influența unui vicepreședinte CPUN sau așa ceva, într-un moment în care apăreau foarte multe anunțuri de toate felurile fără a se percepe taxe, într-un fel de avînt civic eliberat. Dar această organizație trebuia să nu se înregistreze și mesajul ei trebuia să nu meargă spre o parte din cititori. Nu am avut dificultăți la presa de limba maghiară să publicăm acel anunț, dar noi trebuia să fim ruși de o comunicare mediatică către publicul românesc, pentru că și noi am fi putut avea o influență, cît de mică, asupra evenimentelor ce urmau să vină. Nu s-a putut. Televiziunea locală care s-a născut în Tîrgu-Mureș și care a prezentat cîteva lucruri cu mult curaj, a murit foarte urgent. La radio și în presa locală eu nu am putut să dau nici un interviu. Am fost eu însămî în redacția ziarului local care atunci deținea monopolul asupra comunicării în limba română, după ce s-au publicat la adresa mea și la adresa opiniilor mele mai multe articole injurioase, calomnioase și am cerut să mi se permită să public un drept la replică. Îl am și astăzi. Niciodată nici un drept la replică, nici o replică a mea sau a unui coleg de-al meu român din Ligă nu a fost acceptat pentru că aveam ceva de spus în legătură cu lucrurile care se îndreaptă într-o direcție proastă. Așa încît am fost totalmente izolați și doar de la om la om cît am reușit să spunem niște lucruri.

Katalin Simonffi: Ce a însemnat în acea vreme rolul televiziunii române în amplificarea pînă la isterie a evenimentelor? Știm cu toții că a avut loc o revoluție transmisă în direct de televiziune, ceea ce a mărit extraordinar rolul televiziunii, al mass-mediei în general, în conștiința publică: oamenii nu se mai dezlipiau de televizor, credeau aproape tot ce li se spunea de către crainicii televiziunii, se putea afirma orice, orice afirmație ajungea în conștiința publică ca un cuvînt sacru. Astfel, unul din colaboratorii principali ai redacției de atunci, Cornelius Roșianu putea să apară pe micul ecran cu o morgă tragică, anunțînd că undeva la Los Angeles, pe zidul unei biserici a apărut o hartă a Ungariei Mari, ceea ce a fost tradus pentru marele public ca și cum ungarul ar și fi cerut refacerea Ungariei Mari și ruperea Ardealului de trupul țării. Asemenea vești începuseră să circule de la sfîrșitul lui ianuarie înapoi.

În ceea ce privește emisiunea în limba maghiară — abia acum îmi dau seama —, am urmărit evenimentele de la un capăt la altul, începînd cu primele demonstrații, de fapt o lună întregă pas cu pas, fiind cumva mereu în urma evenimentelor. A trebuit să cercetăm și să dezmințim toate știrile false, toate diversiunile, puțînd să răspundem doar cu o întîrziere de o săptămînă la toată campania de dezinformare din săptămîna anterioară. Așa a fost cazul farmaciei, cazul Trabantului, apoi a venit 15 martie, cînd devenise clar că atmosfera se înfierbîntase, că se pregătea ceva. În 19 martie eram în emisie, era o zi de luni, Zoltán Boros pleca în seara aceea la întîlnirea intelectualilor români și maghiari de la Budapesta, și soseau știrile de la Tîrgu-Mureș. Iată-ne în fața responsabilității presei, a întrebării: ce putem să spunem din toate acestea, ce e credibil, ce e real și ce e exagerat, amplificat? Ce poate fi spus din toate acestea în situația în care Secuimea era pregătită să vină la Tîrgu-Mureș, iar — ceea ce a fost rostit abia acum, în emisiunea noastră de luni sau marți de Gelu Voican Voiculescu sau N.S.Dumitru — minierii erau prin apropiere? Atunci, în dimineața zilei de 24 martie, cînd în urma trativelor dintre Vatra Românească și UDMR se năștea declarația comună, demonstrații vetriști scandau „Să vină minerii!”. Și acest slogan a fost tot timpul prezent după 21 martie. Este evident că prima minieriadă atunci a fost concepută și te sperie și gîndul, ce s-ar fi întîmplat dacă ar fi intrat și minerii și secuii. Este evident că acel Nagorno Karabah, despre care vorbește Smaranda Enache, era conceput pentru Tîrgu-Mureș.

Despre rolul presei centrale? Eram mereu cu un pas în urma evenimentelor. În data de 19 martie am urcat în mașină împreună cu corespondentul din Ardeal, István Farkas, care de atunci a emigrat în Suedia, și György Györfi, și ne-am dus la Tîrgu-Mureș. În zori eram deja la spital — András Sütő fusese deja transportat la București — și am filmat întreaga zi de 20. Am filmat tot ce se putea: răniții maghiari, pe acel tînăr român care a

fost bătut pentru că a strigat „Karesi” și au crezut că e maghiar, cu Radu Ceonța ne-am întâlnit în piața Bolyai, după ce am filmat sediul devastat al UDMR, dar nu a fost dispus să vorbească despre rolul Vetrei Românești, deși era evident că autobuzele cu care au fost transportați cei de pe Valea Gurghiului pentru manifestațiile organizate de „asociația culturală”, au fost comandate de dinșii. Documentele și înregistrările sînt bine cunoscute de-acum. Coborînd spre centru, i-am intervievat pe tinerii din preajma statuii lui Avram Iancu, întrebarea fiind „dacă s-ar fi putut evita ceea ce s-a întîmplat în 19, dacă românii — care erau de acord cu faptul că aici ceva nu era în regulă —, ar fi intervenit?” Răspunsul general era că probabil că nu. Am întreat dacă chiar cred că ungerii vor Ardealul? Nu am primit nici un răspuns, domnea mai degrabă o stare de incertitudine. Dincolo era masa manifestanților maghiari cărora le lua interviu colegul Györfi. Am urmărit tot ce s-a petecut în fundal, eu însămi ajungînd, împreună cu colegul operator, în „fundalul” evenimentelor, la locul faptei, aș putea să spun, deoarece stăteam în spatele bisericii ortodoxe de unde tocmai fuseseră lansați țărani înarmați cu bîte. Filmările au continuat toată ziua, iar în 21 la amiază am „strecurat” filmele prin mulțimea de filtre pînă la București, căci televiziunea centrală încă nu prezentase nimic concret despre evenimente, doar filmul televiziunii irlandeze care străbătuse lumea, și care era o dovadă clară despre agresivitatea care pusese stăpînire asupra orașului.

Sosim la București și alergăm la sediul UDMR ca să vedem ce e de făcut, redactorul nostru șef încă nu s-a întors, aveam nevoie să ne ajute cineva, fie și prin presiune politică, să ajungă materialul în emisiunea de știri. Politicienii de-acolo — nici n-aș putea spune cine erau — stăteau stupefiați, nu puteau înțelege că așa ceva s-a putut întîmpla cu adevărat. La locuința sa Boros avea o instalație video, acolo am montat primul material de știri cu care am alergat la Petre Popescu, redactorul șef de atunci al programelor de știri, cel care trebuia să decidă dacă materialele pot intra în emisie sau nu. Nu trebuie să vă spun că nu a intrat nici măcar în știrile de noapte. Ulterior s-a justificat în fața lui Boros că la ora aceea încă nu existaseră răniți români!

Eu am montat apoi încă un material la locuința lui Boros, un reportaj de opt-zece minute care ar fi trebuit să intre în emisiunea de sîmbătă dimineața. Între timp, vineri seara m-am întors la Tîrgu-Mureș — unde trebuia să se finalizeze declarația comună a Vetrei și UDMR-ului —, cu conștiința împăcată că materialul va intra în emisie. Dimineața încă mă întîlnisem cu Attila Verestóy și îi spuseseam să se uite la televizor că avem un material extraordinar, ca să aflu apoi că materialul a fost scos din nou. Iată cum se poate crea un curent de opinie doar prin filtrarea informațiilor.

Smaranda Enache: S-a discutat destul de mult despre cauze, iar între ele au fost menționate și cauze istorice, dar foarte mulți dintre vorbitori au căzut la un consens asupra faptului că acest eveniment a fost instrumentat politic și că a fost într-un fel menit să oculteze mesajul Timișoarei din *Proclamația de la Timișoara*, că au existat și pot fi definite cu claritate cercuri, grupări, mișcări pentru care acest eveniment a fost profitabil din punctul de vedere al dobîndirii unor legitimități politice care le lipseau din perioada de dinaintea revoluției sau chiar din timpul revoluției. După cum am enunțat și faptul că nu sîntem în căutarea unor vinovați. Este clar pentru noi că există vinovații individuale și individualizabile, că preocuparea pentru căutarea vinovaților trebuie să revină acelor instituții ale statului care sînt abilitate să facă acest lucru: parchetul, justiția în general și că impunitatea — pentru evenimentele din decembrie 1989, sau pentru cele din martie '90, sau pentru diversele situații de criză cum au fost mineriadele — este un element care poate distorsiona mersul democrației în România. Democrația trebuie construită pe legi, pe justiție și vinovații de diversele manipulări și evenimente violente trebuie să-și găsească o pedeapsă adecvată. Cred că despre ceea ce s-a discutat mai puțin sînt consecințele evenimentelor din martie asupra construcției democrației românești și asupra tranziției.

Marius Tabacu: Prin '93-'94 am fost a doua oară la Hodac — prima oară am fost în '90 imediat după evenimente — unde m-am întâlnit cu o mulțime de săteni. M-a interesat cum gîndesc, ce au gîndit ei atunci ș.a.m.d. Ei bine, atitudinea lor a fost surprinzătoare din două puncte de vedere pentru mine. În primul rînd, că erau înspăimîntați. Aveau concepția, pe care o au și astăzi de altfel, cum că „ungurii ne-au tras o țepă”, adică ne-au atras în capcană. Asta este ceea ce spun ei acum. Că ei au fost aduși aici, la Tîrgu-Mureș, și au căzut într-o capcană, este absolut evident pentru toată lumea. Că nu ungerii au făcut capcana asta nu mai este așa de evident pentru ei. Cert este că într-adevăr ei au căzut într-o capcană, și au mîncat o bătaie soră cu moartea. Dar ceea ce m-a contrariat foarte mult a fost faptul că și ei au fost foarte nemulțumiți de felul în care a reacționat presa română. Și acesta este un lucru care mie mi se pare foarte semnificativ. Eu, cînd am fost acolo ultima oară, era deja bine după ce Iliescu îl făcuse pe Cofariu erou național, dar asta pe ei îi încălzea prea puțin. Cofariu — vreau să vă spun —, nu se bucură de un prestigiu prea mare în regiunea respectivă, dimpotrivă. Și nici pe departe nu este considerat acolo „erou național”. Cum nici ei înșiși nu se consideră eroi pentru ceea ce au făcut la Tîrgu-Mureș sau pentru ceea ce au fost aduși să facă. Ba din contră, sînt înspăimîntați de posibilitatea, pe care ei o

consideră absolut normală, ca la un moment dat să vină o revanșă. Fiindcă situația în care au ajuns ei acum este foarte puțin de invidiat. Fiindcă au ajuns în centrul atenției, ca urmare, acele mici afaceri cu lemne care constituiau centrul activității lor, sînt mult îngreunate. Pe de altă parte, sînt un neam foarte independent care nu au acceptat niciodată nici un fel de autoritate. Preotul satului — nu acela de atunci, bărbosul, ci un om, așa zice eu, de bun simț, mie mi-a făcut o impresie bună, n-am nici un motiv să mă îndoiesc că nu ar fi așa — mi-a spus că trebuie să fie foarte atent cu oamenii aștia, că dacă calcă un picuț strîmb este excomunicat din sat. Tocmai de aceea, fiindcă acești oameni nu acceptă nici un fel de autoritate asupra lor, fiindcă le poate strica afacerea lor cu lemne. Neacceptînd nici un fel de autoritate, ei s-au trezit în situația de a nu mai fi protejați de nici o autoritate. Deci imediat după evenimentele de la Tîrgu-Mureș ei s-au trezit singuri în fața celui, așa zis, pericol virtual care pentru ei este un pericol virtual de revanșă, din partea maghiarilor. Întrebarea nu e cît de real este acest pericol, pentru că pentru ei acest pericol există și continuă să existe. Oamenii aștia trăiesc cu frica în sîn.

Pe de altă parte, există o concepție generală pe care o s-o ilustrez cu un alt exemplu, tot trăit de mine, în urmă cu vreo două săptămîni, cînd am fost la Baia Mare. A fost tocmai atunci cînd la Baia Mare au fost să viziteze frumusețile regiunii cei doi miniștri ai mediului. Nu știu dacă știți, oamenii din regiune, imediat la aval, au obiceiul de a arunca cîte un pește viu în fîntînă. Și cînd peștele trage cu burta în sus înseamnă că nu mai poți bea apă din fîntînă. Așa că nu știu de ce or fi murit peștii din Tisa, dar ăia din fîntîna lor nu au murit de moarte bună. Bine, au văzut ce au văzut, am văzut și eu și m-am îngrozit de ce am văzut, după aceea ne-am întors la aeroport unde a fost conferința de presă. Acolo, presa de pe lume. Prima întrebare pusă de presa română, întrebare care a câștigat un consens unanim, adresată domnului Pepó, ministrul maghiar al mediului: „Aveți dovezi cum că Tisa ar fi contaminată?” La care toată lumea a rămas siderată, inclusiv domnul Pepó: „Ce anume vreți să discutăm, dacă s-a întîmplat sau nu s-a întîmplat?„ „Domnule, aveți dovezi?” Asta a fost prima întrebare, întrebare care după aceea s-a repetat la nesfîrșit în presa românească. Bine, presa maghiară, știm, a exagerat într-o oarecare măsură, dar a avut ce exagera. Deci acest fel de a gîndi, acest fel care cîștigă un consens larg, aceasta este problema. Că ungerii ne-au făcut-o! Asta mi s-a spus în Țara Moților la o săptămînă după ce fusesem la Baia Mare, tot așa, într-o discuție cu niște oameni, care după ce aflaseră că am fost acolo mi-au spus: „Așa-i că ne-au făcut-o ungerii?” Ei bine, acest fel de a gîndi care persistă și acuma, după zece ani, acest lucru este inspăimîntător pentru mine.

Elek Szokoly: Începusem această discuție cu rolul presei în pregătirea evenimentelor. Eu însumi am fost doar martor al evenimentelor din martie pentru că hotărîsem, în consens cu cîți m-am putut sfătui în acele momente, să plec în ziua de 20 la Timișoara, să încerc să dau publicității de acolo tot ce se întîmplă aici, la Tîrgu-Mureș, tocmai pentru că orașul și comunitatea sa fuseseră atît de puternic izolate încît nu exista practic nici o speranță ca să se afle adevărul. La București, totul era mistificat, pe toate canalele de presă, toate balivernele care apăreau erau crezute și acceptate de marele public. Ceea ce aș dori să subliniez este acea stare de izolare neputincioasă, tragică de-a dreptul, în care se afla comunitatea tîrgumureșeană în zilele respective, mai ales, evident, comunitatea agresată. Într-adevăr, presa a avut o mare responsabilitate atunci, și în pregătirea evenimentelor, desigur, dar și atunci, și a trebuit să treacă luni de zile pînă la mineriadele din București din 13-15 iunie ca bucareștenii, inclusiv prietenii noștri de astăzi, să accepte ideea că la Tîrgu-Mureș a avut loc de fapt o mineriadă *avant la lettre*, și că lucrurile nu s-au petrecut așa cum fuseseră prezentate în majoritatea organelor de presă. Atunci, la Timișoara, într-adevăr am dat totul publicității, am dat declarații de presă, interviuri. În primele zile, țin minte, ziarul *Timișoara* încă mi-a publicat informarea, a doua, a treia zi, în schimb, pînă și Timișoara se speriasă de atmosfera generală, deja și acolo strada începuse să fie dominată de indivizi gălăgioși, mult mai agresivi, și frica începuse să pună stăpînire inclusiv pe cele mai democratice organe de presă, cum era la vremea respectivă ziarul *Timișoara*. Am vrut să adaug acest episod pentru a ne conștientiza de situația tragică în care poate ajunge o comunitate datorită presiunii mediatică.

Poate singurul articol, singura declarație normală, obiectivă, curată și curajoasă în același timp, pe care am citit-o în perioada aceea a fost cea a regretatului Virgil Andrei Văță, fost membru în CPUN, publicată, dacă nu mă înșel, în *Timpul* din Iași.

Smaranda Enache: Marea problemă era că presa de limba română din Tîrgu-Mureș, așa cum am spus, era totalmente sub control, nici unul dintre românii așa ca mine, Mîrcea Suhăreanu, Lucia Briscan sau alții din colegii noștri nu puteau să se exprime și să ofere o alternativă la ceea ce se întîmpla în zilele pregătirii evenimentelor. Dar Tîrgu-Mureșul a fost nu numai izolat, ci a fost bombardat cu cantități de ziare tipărite la Sibiu, de către o editură care astăzi nu știu dacă mai are vreo relevanță, și ele erau descărcate direct din tanchete sau din carele de luptă care fuseseră aduse pentru menținerea ordinii. Dezbaterile în legătură cu niște soluții, pînă

la urmă banale și democratice, privind în ce limbă să învețe niște copii, au fost amplificate într-un mod extraordinar de către niște instituții publice, care n-ar fi trebuit să aibă decît o neutralitate față de tot, cum era de exemplu, știm noi bine, poșta. Poșta Română care lansa de aici, de la Tîrgu-Mureș, apeluri către Rîmnîcu Vîlcea și Constanța, și mai știu eu unde, cu texte alarmiste. Nu avusese loc nimic încă. Așa că psihologia majorității, din interiorul Tîrgu-Mureșului era cotrolată de lipsa aceasta de comunicare dintre românii și maghiarii de aici, care aveau o gîndire alternativă pe de o parte, pe de altă parte, populația majoritară a României era împinsă către o pregătire psihică: „Va avea loc un conflict”; „Vinovații de acești conflict sînt ungurii”; „Există un dușman intern”; „Trebuie să fim vigilenți, trebuie să ne pregătim să rezistăm sau să ripostăm”. Și cred că acest lucru este important să-l avem în vedere, pentru că conflictul, din punctul acesta de vedere, a fost pregătit.

Mircea Suhăreanu: O coincidență a făcut ca în 19 martie să dau spre publicare un articol care nu avea nici o legătură cu problemele care urmau să aibă loc la Tîrgu Mureș. Era un articol pe care astăzi îl privesc cu multă indulgență, era foarte naiv, titlul era cam așa „*Cui îi e frică de autonomie?*”, și în care am prezentat spaimele românilor în general, ale noastre, ale tuturor, în fața unor concepte ca federalism, autonomie, regionalism. Era o perioadă foarte efervescentă și, îmi aduc aminte foarte bine, fiecare vroia să scrie, să spună ceva, să-și expună punctul de vedere. Articolul l-am adresat revistei 22 pe care o îndrăgisem foarte mult și îl citeam cu nesaț. Din păcate, domnul Stelian Tănase nu l-a publicat și l-am trimis ziarului *Româniai Magyar Szó* care l-a publicat în 30 martie. Iată că și revista 22 a avut o reticență.

Tot în acea vreme, am ascultat Radio Deutsche Welle în limba română — îl ascult și acum, sînt un auditor fidel al postului — și m-au oripilat comentariile redactorului Ciurea, nu știu cum se mai numește, care exact după 19-20 martie, cu un limbaj încărcat de frustrări, a prezentat evenimentele foarte distorsionat și mi-am zis, uite, nici măcar Deutsche Welle nu ajunge să dea o nișă, un culoar de informație reală, curată, obiectivă asupra problemei. Și mai vreau să atrag atenția asupra unui lucru: de fapt, noi ne aflăm pe un soi de dinamită, nu de astăzi, nu de ieri, nu de zece ani, de multă, multă vreme. Este dinamita provocată de un sistem de educație: manualele de istorie în limba română în general colportează insidios, nu pe față, însă printre rînduri. Noi în timpul regimului comunist am învățat să citim *Scînteia* printre rînduri. Ei bine, se poate lua și manualul de istorie și se poate citi printre rînduri, și printre rînduri o să vedeți că românii sînt mereu supuși unui probleme, unui coșmar, nu este mărturisit, dar reiese din dialog, dușmanul este maghiarul, maghiarul care de o mie de ani stă mereu și îl frustrează pe român. Bineînțeles că tineretul, datorită acestei educații — nu directe, dar insinuante —, practic ajunge frustrat. Chiar și formula că „singurul prieten al României este Marea Neagră”, că „sîntem înconjurați numai de dușmani”, sugerează că România nu a putut pași în civilizație, nu a putut să se dezvolte din cauza unor dușmani. Cultivarea acestei imagini a dușmanului, creează în masa de oameni, pe care domnul Marius Tabacu a cercetat-o întîmplător în Munții Apuseni, substratul în subconștient a acestei imagini a dușmanului, care apare mereu, chiar fără semnificație deosebită. Evenimentele din martie au avut o încărcătură și o greutate deosebite, dar și altele mai mici, cum au fost nefericitele evenimente ecologice de acum, toate alunecă pe această pantă a diversiunii dușmanului. Pînă cînd sistemul de predare a istoriei României nu va fi asanat de această mentalitate, nu vom putea ieși din această capcană. Îmi pare rău că n-am adus niște manuale de istorie din Germania, am avut ocazia să le am în mînă, în care germanii își analizează cu multă obiectivitate istoria, ba mai mult, dau tineretului posibilitatea să cunoască, în mod brutal chiar, unele realități care trebuie cunoscute, trebuie știute, nu e voie să le ascundem sub covor. Atîta timp cît istoria României în școală nu va fi predată ca lumea, generația următoare, chiar dacă tinerii au bune intenții, sînt entuziaști, e vîrsta la care există toleranță, deschidere față de legături, acest sistem insidios de a inocula cultul dușmanului va fi dăunător societății românești.

Gusztáv Molnár: Experiența mea, și probabil și a altora, arată că aceste stereotipii tradiționale sînt pe cale de diminuare, mai ales în mediul studentesc, cel al tinerilor în general. De patru ani vin să predau la Cluj, am și studenți români, și este de-a dreptul incredibil cu cîtă deschidere abordează cele mai delicate subiecte, chiar și pe cele cum ar fi federalismul sau tradițiile civilizaționale specifice, central-europene, ale Ardealului. Doar un mic exemplu: polemica și scandalul din jurul manualului alternativ al lui Sorin Mitu. Putem observa o situație paradoxală. Pe de o parte, la nivelul elitelor politice, reprezentînd cele mai diverse partide, indiferent de orientare, funcționează anumite stereotipii, o anumită imagine a dușmanului. Și mai accentuat funcționează aceste stereotipii în mass-media cu impact semnificativ — PER a efectuat astfel de sondaje din care a reieșit că presa din Ardeal, majoritatea ziarelor județene, lucrează în registru naționalist, cu astfel de stereotipii — și este foarte ciudat că receptorii, populația ardeleană, conform preferințelor lor electorale, oferă o imagine total diferită. Nu întîmplător spunea Ion Iliescu doar cu cîteva zile în urmă că trebuie întreruptă hegemonia partidelor

de centru-dreapta în Ardeal și trebuie cucerit electoratul. Eu am impresia că acest aspect nu are o forță atât de substanțială precum presupunem adesea. Nu are profunzime, și sînt convins că problemele sînt mult mai grave la nivelul elitelor decît al populației. E un fenomen specific — și acum mă refer la societatea românească în ansamblul său, nu doar la Ardeal — ca, într-o societate recent alăturată Occidentului, elitele să aibă un important rol de locomotivă, iar masele — aceasta este stereotipia — se tîrăsc undeva pe la coadă. Acum parcă s-ar fi întors lucrurile și se întîmplă ceva asemănător în România cu ceea ce s-a petrecut la începutul secolului, dar și în anii '20-'30 încă, în Ungaria, mass-media dătătoare de ton și elitele politice aveau un comportament incredibil de anacronic, în timp ce societatea maghiară era cu mai multe clase deasupra propriei elite. Nu îmi explic care ar putea fi cauza, dar ar trebui să medităm asupra chestiunii dacă sloganurile ideologice care au devenit curente în învățămînt, în viața publică, și care funcționează la nivelul elitelor, fără a fi lucruri substanțiale, ar putea fi modificate sau eliminate.

Lucia Briscan: Aș vrea să vorbesc despre acel sentiment pe care l-am simțit frecvent în jurul acestei mese, și acesta este: frustrarea. Eu însămi vreau să vă spun că, în seara asta, și an de an aproape, m-am simțit frustrată împreună cu prietenii mei de la Liga Pro Europa. Atunci cînd la discuțiile care au abordat asemenea probleme, precum cele referitoare la evenimentele din martie '90 de pildă, n-am avut șansa să avem mai multe fețe prezente din partea populației majoritare. Ne-am fi dorit foarte mult ca mai mulți români, fie ei elite sau nu, să se afle în jurul acestor mese rotunde la care încercăm să dezbaterem astfel de probleme. Am simțit și am resimțit dureros frustrarea fraților și prietenilor noștri maghiari care, și astăzi, în jurul acestei mese, au vorbit cu o încărcătură emoțională care arată că după zece ani de la cele întîmplate, retrăiesc cu aceeași acuitate toate sentimentele și toate gîndurile pe care le-au avut atunci, pentru că nici pînă astăzi, își dau seama, nu au avut posibilitatea să spună tot. Nici pînă astăzi nu s-au găsit urechile care să audă, încă de atunci, tot ceea ce era de spus.

Noi, dacă amintim de „butoiul cu pulbere” pe care sîntem sau nu sîntem, vedem că frustrării adăugate în martie '90 la atîtea alte frustrări ale istoriei comune, nu putem să îi dăm un cadru unde să se defuleze. Iar dacă această frustrare există atât de acut și acum, înseamnă că „butoiul de pulbere” într-adevăr există.

Aș dori să mă refer puțin la paradoxul ce planează asupra societății românești, dar care după părerea mea atinge atât elitele, cît și populația. Și aș include aici și mass-media, ca o entitate separată. Urmărind acest dezastru ecologic — un lucru care nu a avut legătură nici cu etnia, nici cu istoria, ci a fost un lucru real, palpabil —, mi se naște întrebarea, nu către dumnevoastră, ci către propriii mei cetățeni, din propria mea țară: după o lună, o lună și ceva de la cele întîmplate, chiar nimeni nu învinuiește pe nimeni pentru faptul că acei oameni care trăiesc imediat în aval de tragedia respectivă, care au suferit o agresiune de-a dreptul la existența lor fizică, n-au fost nici pînă astăzi — nu avertizați —, dar cel puțin informați de ce se întîmplă cu ei? Nici chiar ei nu întrebă: „Bine, domnule, dar pe noi chiar nimeni nu ne ia în considerare, noi nu sîntem cetățenii acestei țări?” Deci problema se pune: „nu-i așa că ne-au făcut-o ungurii?” Fie ne-au făcut-o, fie nu ne-au făcut-o, dar pe noi nu trebuia să ne apere cineva, nu trebuia să ne informeze cineva? Adică eu mă duc și întreb ce ne-au făcut ungurii și nu îl întreb pe cel care este plătit din banii mei, din existența mea, care răspunde de integritatea mea fizică. Nu-l întreb: „Păi bine, domnule, nu trebuia să mă anunți pe mine? Nu trebuia să mă aperi pe mine de acel ceva?”

Pe de altă parte, citind în ziarul românesc local *Cuvîntul Liber*, cam la o săptămînă sau două de la cele întîmplate, un reportaj — sau, mă rog, un eseu, pentru că nu pot să-i spun altfel —, despre cele întîmplate în aval de tragedia respectivă, m-am întrebat: oare țin eu bine minte sau Tisa curge cumva invers? Vă rog să mă credeți că tot demersul aceluia articol mă punea în situația să mă întreb: eu nu țin minte bine sau într-adevăr apa asta și-a schimbat direcția?

János Makkai: Nu a fost pusă încă întrebarea: de ce a avut loc acest conflict tocmai la Tîrgu-Mureș. După Trianon a urmat revanșa, sau, chiar dacă nu o revanșă propriu-zisă, a început o politică de asimilare. Se recunoaște sau nu, dar politica de asimilare a avut o anumită strategie. Putem să luăm datele recesămintelor, de la oraș la oraș, de la frontieră încoace, și poate fi urmărită în timp modificarea demografică a Oradiei, Aradului, Timișoarei, Clujului și, poate vă aduceți aminte că, la sfîrșitul lui '89, începutul lui '90, a fost descoperit acel interesant document de partid prin care se conturase o strategie referitoare la evoluția compoziției etnice a Tîrgu-Mureșului, cum arătase aceasta în '77, în '82, și cum trebuia să evolueze în cincinalul următor pentru a-i modifica structura etnică. Proporția inițială era de șaptezeci și ceva la sută majoritate maghiară care trebuia să coboare sub cincizeci la sută. Din acest lucru se poate deduce că Tîrgu-Mureșul era un oraș de front unde, conform acestor strategii, pînă în '89 ar fi trebuit să se modifice structura etnică în favoarea majorității. După opinia mea, într-o bună măsură, aceasta este explicația faptului că acest conflict trebuia să izbucnească la Tîrgu-Mureș.

Și ca să revin la ziua de astăzi, marea noastră întrebare rămîne dacă cei care au conceput această strategie au renunțat definitiv sau nu la strategia asimilaționistă? Dacă nu au renunțat, tendința de asimilare se manifestă prin cele mai diferite căi și moduri, de pildă în polemicile legate de legile învățămîntului minoritar, nu în forme brutale, nu în forme evidente, ci prin jocul de tergiversare de ani de zile a acestora. Dacă se renunță, atunci se schimbă comportamentul, se schimbă viziunea și problema dispare ca subiect de dispută politică. Dar dacă ne uităm la ce se petrece la Tîrgu-Mureș acum, în preajma alegerilor locale, unde partidele democratice, conform logicii politice, ar fi normal să susțină candidatul aliat cu cele mai mari șanse, care este, firește, candidatul UDMR (cu cea mai mare greutate, chiar dacă nu e capabil să ducă această greutate), ar fi normal să se unească deci, dar nu se unesc, dimpotrivă, fiecare își caută propriul candidat, ba va veni poate și momentul cînd aceste partide, care se consideră democratice, se vor alia cu partide antidemocratice, numai ca să încline balanța de partea românească. Deci, problema compoziției etnice se pune în continuare și, sub acest aspect, Tîrgu-Mureșul este și acum oraș de front — iar toată tevatura va lua sfîrșit doar atunci cînd aceste forțe vor renunța definitiv și fără echivoc la ideea de asimilare. Am convingerea că, dacă dispare ideea de asimilare, atunci vor dispărea și rădăcinile nenumăratelor conflicte.

Paul Philippi: Eu aparțin unei minorități care n-a fost menționată aici, care n-a fost implicată în acest conflict din Tîrgu-Mureș și care are cele mai vechi experiențe ca minoritate. Fiindcă sașii, din secolul XII și pînă azi, au fost și sînt o minoritate care a urmărit și în secolele naționalismului lupta dintre cei care au vrut să fie într-o Românie Mare și cei care au vrut să fie într-o Ungarie Mare. Știm bine că în 1848 ungurii și-au exprimat ura lor față de stăpînii străini prin „Talpra magyar”, iar românii prin „Deșteaptă-te române”. Contradicția era absolută dintre aceste două tendințe, unii dorind să atingă țelul unei Românie Mari, iar alții, a unei Ungarii Mari. Cînd delegații sași au sosit la Cluj pentru dietă, mulțimea s-a adunat în fața hotelului, unde erau cazați, și au strigat „Unió vagy halál! (Uniune sau moarte!)”. Alternativa oferită era clară. În anul 1940, fiind elev la Brașov, am auzit cum unii strigau: „Nem, nem, soha, mindent vissza! (Nu, nu, niciodată, totul îndărăt!)”, iar ceilalți replicau „Vrem Ardealul pîn’ la Tisa”. Această contradicție a fost esențială, născută dintr-o istorie lungă și, după ce românii au făcut România Mare, ei vroiau să facă acum același lucru pe care l-au experimentat din vremurile maghiare, fiindcă asimilarea era o tehnică foarte curentă în statul maghiar după 1867, nu este o invenție a românilor (după cum nu a fost nici invenția maghiarilor), și cu atît mai puțin a fost invenția românilor ardeleni, de vină fiind mai ales centralismul dîmbovițean, care a venit peste noi și care ne acoperă și acum.

Vorbind despre presa națională, centrală, nu putem să nu vedem că această presă nu vrea să ia la cunoștință că există o problemă a minorităților a cărei soluționare trebuie să izvorească din experiența acestora. Și a majorității, desigur, dar românii, la Alba Iulia, au avut alte vederi decît românii care au făcut Constituția din 1923, unde a intervenit centralismul dîmbovițean. Atitudinea presei centrale este deci de acest tip dîmbovițean, aceasta se reflectă și în manualele de istorie care, de fapt, sînt o mare primejdie pînă astăzi, cu toate că generația mai tînă nu crede totul ce scriu aceste manuale. Eu astăzi am predat istoria Transilvaniei la Sibiu, de aceea am și întîrziat, și am vorbit despre Mihai Viteazul, și a fost foarte interesant cum au reacționat studenții de la Drept la niște informații pe care nu le-au aflat din manualele lor școlare. Deci, există deja evoluții încurajatoare.

Vorbind despre Tîrgu Mureș și evenimentele din '90, eu cred că trebuie să ne gîndim ce fel de intervenție medicală trebuie să efectuăm. Chirurgical, prin depistarea autorilor și pedepsirea lor, sau să intervenim mai mult ca interniști, căutînd să oferim generației tinere informații mai corecte, printr-o presă mai bună, mai obiectivă, care să înțeleagă care sînt adevăratele probleme și cum se pot soluționa ele în spirit mai european.

Permiteți-mi să vă mai povestesc o întîmplare care, din punct de vedere tactic, poate fi interesantă. În 1990 sau la începutul lui '91, cînd se dezbătuse noua Constituție a României, domnul Frunda și alți lideri din UDMR au venit la Sibiu ca să discute cu noi, cu Forumul Democrat German — atunci ne luau încă în serios —, cum să procedăm la dezbaterile Constituției. Delegația UDMR susținea că noi trebuie să ne împotrivim cu toată puterea primului articol referitor la statul național, unitar etc. Eu personal am spus următoarele: „Domnule Frunda, acest articol provine din Constituția din 1923, acesta este o vacă sfîntă. O vacă sfîntă nu se poate tăia. Eu propun să ne exprimăm punctul nostru de vedere față de acest articol, să spunem că îl înghițim în cutare și cutare de condiții. Dacă la acest prim articol se va dezlănțui controversa cea mare, atunci la articolul 4, la articolul 23 etc., orice va spune UDMR-ul, se va confrunța cu toată opoziția.” Trebuie să înțelegem că omul de pe stradă, educat de manualele de istorie și de presă, crede ceea ce se scrie. El nu este de rea voință, ci este prost educat. Problema este, cum putem compensa acest decalaj de informație. Acesta este, cred, întrebarea cea mare, aici trebuie intervenit din punct de vedere internist, și nu chirurgical.

György Virág: Chiar dacă acum comemorăm un eveniment trist, consider că este neapărat nevoie să vorbim despre el. Cu atât mai mult simt nevoia să vorbesc, pentru că la trei zile de la evenimentele din 20 am devenit vicepreședintele CPUN județean, funcție pe care am îndeplinit-o timp de trei luni și jumătate. Noi, în cele trei luni și jumătate, trebuia să ne confruntăm într-adevăr cu o deosebită tensiune și cu o cantitate de informație incredibilă. Eram în perioada preelectorală pentru alegerile din 20 mai, iar noi, cei care am fost condamnați în acele zile la un rol de conducere, considerasem că sîntem chemați să găsim poteca îngustă care să ne scoată din haosul creat, printre altele, de evenimentele din 19 și 20. Cu toate acestea, nu aș fi luat cuvîntul dacă nu aș fi considerat deosebit de importantă responsabilitatea celor vii față de memoria celor morți. Doresc să subliniez acest lucru deoarece noi, cei care am trăit aici, trăim încă și nădăjduim că vom mai trăi ani și decenii la Tîrgu-Mureș și, din respect față de memoria aceluia, dar și față de noi înșine, avem datoria să vorbim despre distorsiunile incredibile ce caracterizează, și după zece ani de zile, nu atât conștiința publică, cît presa mai mult sau mai puțin interesată. Spun acest lucru pentru că au apărut afirmații care — știm bine, noi, cei care am fost aici — nu au nici o bază de adevăr. Aceste lucruri mi se par inadmisibile, chiar dacă sînt, și voi fi firește, pentru libertatea opiniei și a presei, și dacă mi se pare firesc să fii liber să-ți exprimi opinia, nu mi se pare a fi firesc să ai libertatea de a minți. Este vorba de o atitudine morală, și cred că ar fi bine ca și reprezentanții presei s-o țină minte. Îndrăznesc să spun aceste lucruri pentru că, iată, activez de aproape șapte ani ca vicepreședinte al Consiliului Județean și pot spune că, chiar dacă nu am găsit încă acel ton comun pe care noi, tîrgumureșenii, am dori din suflet să-l găsim, am ajuns barem acolo încît să nu mai umblăm cu ochii în pămînt, și noi, românii și maghiarii, maghiarii și românii tîrgumureșeni să avem curajul să ne privim în față. Susțin, deci, că n-au trecut cei zece ani degeaba, că sîntem mai aproape de acea stare care caracterizase cîndva Tîrgu-Mureșul: acea atmosferă mai amicală, mai familială care, deși se află încă departe, sîntem pe cale de a o recuceri.

Convingerea mea este că tîrgumureșenii n-o să mai ridice mîna unul asupra altuia, pentru că a fi tîrgumureșan nu înseamnă doar să ai o adresă care să fie consemnată în buletinul de identitate, ci un anumit sistem de valori și nivel de pretenții. Îmi permit să spun că noi, tîrgumureșenii, români și maghiari, maghiari și români, sîntem vecini, prieteni, rude, ca și înainte de martie '90, singura noastră șansă ca să ne reîntoarcem la atmosfera și starea juridică de dinainte fiind să ne putem ridica deasupra pasiunilor care au pus stăpînire pe unii dintre noi, acum zece ani. Nu întîmplător am amintit și aspectul juridic, căci este greu de imaginat, deși realitatea ne-o confirmă, că pot fi pronunțate sentințe atât de partizane precum au fost atunci, și care nu pot fi trecute sub tăcere nici după zece ani de zile. Trebuie să discutăm, deci, despre aceste lucruri, să dialogăm zi de zi, căutînd soluții permanente și cu fiecare prilej, ascultîndu-l cu atenție pe celălalt, cu răbdare, pînă la capăt, fără să ne fie jenă să ne schimbăm părerea dacă sîntem puși în fața unor argumente convingătoare.

Ariadna Combes: Îmi pare bine că pot să mă refer la relațiile româno-maghiare de dinainte de decembrie '89 și să vă vorbesc și despre felul în care vedeam noi, românii de dincolo de cortina de fier, aceste relații. Trebuie să spun că ajutorul pe care maghiarii din Ardeal și din Ungaria, deci grupul *Ellenpontok*, din care o mare parte emigrase deja la Budapesta în '88-'89, a fost un sprijin enorm pentru opoziția românească. Cred că fără ajutorul acestui grup mai mult de jumătate din lucrurile care s-au întîmplat nu s-ar fi putut întîmpla. Cel puțin din punctul meu de vedere, ei au fost pentru mine — și astăzi mă gîndesc cu foarte mare recunoștință la acest grup —, un foarte mare sprijin moral. Știam că pot să contez, din punct de vedere al comunicării, că vor fi întotdeauna oameni care vor putea să aducă vești din Cluj, să transmită vești în Cluj, un lucru foarte important pentru noi. După aceea nu trebuie să uităm — și și despre asta se vorbește foarte, foarte puțin —, de sprijinul pe care Ungaria, de data aceasta, l-a adus refugiaților români. În iunie 1989 eu am fost la Budapesta și am văzut pe cei mai bine de 20 de mii de refugiați, și vorbesc de refugiați români, nu maghiari, care erau susținuți, sprijiniți, ajutați de guvernul din Ungaria: aveau un ajutor material, locuri în care să se întîlnească. Plus această legătură pe care am întreținut-o cu forțele atunci încă de opoziție, întîlnirea din 16 iunie cu intelectualii, printre care și Gusztáv Molnár, aici prezent, felul în care prevedeam atunci lucrurile și posibilitatea unei colabărări pentru democratizarea României și normalizarea relațiilor, care a dus de fapt la celebra Declarație de la Budapesta. Toate acestea sînt lucruri care promiteau o altă evoluție a relațiilor româno-maghiare. Tot în acest sens amintesc că în momentul în care la Paris am auzit, în martie '90, ce se întîmplă la Tîrgu-Mureș — pe vremea aceea eram tocmai pe cale să desființăm *Liga pentru apărarea drepturilor omului* de la Paris și să plasăm „puterea” celor din România —, ne-am întîlnit cu prietenii noștri de la Liga maghiară pentru apărarea drepturilor omului, ca să ne gîndim ce putem face împreună pentru organizarea unei misiuni în România. Pentru că întotdeauna a existat o parte de bună credință și de foarte bună calitate, care nu s-au lăsat pradă acestor manipulări.

Gabriel Andreescu: E limpede, dacă ne uităm la ce s-a întâmplat cu 14-15 ani în urmă, că în România apare o mișcare — sau poate mișcare este prea mult spus —, apar manifestări de rezistență la regim și, în toată această poveste, conexiunea româno-maghiară este foarte importantă. Este importantă și pentru ce se întâmpla în acel moment, dar importantă prin consecințe și pentru ce urma să se întâmple mai târziu. Iată însă că dacă ne uităm acum la evaluările trecutului, ele se dovedesc extrem de sărace, necuprinzând aceste elemente semnificative din istoria rezistenței românești. Am în vedere, să zicem, aceea bucată introdusă la *Cartea neagră a comunismului*, mai mult, intervenția Anei Blandiana, a lui Liiceanu etc., în care citirea rezistenței este absolut naționalistă. Practic toate numele utilizate sînt românești. E o sărăcie care arată că în zece ani societatea românească nu a fost în stare nici măcar să citească ceea ce s-a întâmplat, să introducă materialele de bază. Eu cred că ar fi timpul să se întâmple și lucrurile acestea.

György Frunda: Sînt convins că aceste dezbateri, aceste mese rotunde sînt deosebit de importante, determinante chiar pentru conviețuirea româno-maghiară, pentru tratarea în general, și pregătirea pentru viitor a colaborării dintre națiunea majoritară și minorități. Aici mă refer nu numai la comunitatea maghiară, ci și la cea germană, evreiască și la celelalte comunități care trăiesc în România, precum și la cele din Ungaria, cu avantajele și dezavantajele fiecăreia. Mi se pare foarte important modul de abordare a evenimentelor din '90, a mentalităților, a concepțiilor, a situației în care ne aflăm în prezent. Fiind însă adeptul unui *realpolitik*, aș încerca să aduc discuția în planul pragmatismului. Mărturisesc că nu eram deloc fericit, ba am avut serioase obiecții la proiectul Tratatului de bază româno-ungar. În același timp, nu poate fi ignorat faptul că Tratatul de bază conținea o serie de elemente pozitive. Totul depindea de modul în care Tratatul era aplicat, nefiind un secret pentru nimeni că nu atât textul în sine contează, ci aplicarea sa în practică. Din acest punct de vedere, consider că valoarea practică a Tratatului de bază româno-maghiar, maghiaro-român a fost demonstrată mai mult de viața politică ulterioară decît de voința părților în momentul semnării. Sînt convins de faptul că PDSR-ul nici în visele sale de groază nu și-ar fi închipuit că acest tratat poate fi respectat sau poate fi aplicat în spiritul lui, nu numai *ad literam*, mă gîndesc aici de exemplu la evoluția legii învățămîntului. Tot așa cum sînt convins că guvernul maghiar de atunci, care a semnat, nu știa că UDMR-ul va susține cu fermitate dreptul comunităților naționale din Ungaria de a avea reprezentanță parlamentară, chiar dacă n-o au nici astăzi.

Cu ce se explică evoluția Tratatului de bază româno-maghiar? Cu doi factori, în ordinea importanței: factorul internațional european și factorul intern. În privința factorului internațional, e cunoscut faptul că România, cel puțin în acest secol, dar nu numai, a avut un simț diplomatic foarte bun, reușind de fiecare dată, spre sfîrșitul evenimentelor, să se suie în barca învingătoare. Sîntem participanți la o istorie care merge spre o Europă unită sau o confederație europeană, în care varianta la naționalismul agresiv, sălbatic, asimilator este Europa regiunilor. Diplomația română — din acest punct de vedere merită recunoaștere — a știut să folosească momentul oportun pentru a fi în barca cîștigătoare. Politica românească, la ora actuală însă, este într-o foarte mare dilemă. Nu este pe placul nostru ce se întâmplă la nivel european, dimpotrivă, facem totul ca să blocăm această evoluție, sau cel puțin s-o frînăm, dar nu avem șanse de ales. Deci, sau înghițim pastila amară și avem șanse să ne integrăm în Europa Unită, să fim acolo și prin asta să nu mai fim atât de naționaliști, sau să acceptăm realitatea străzii, realitatea țării, să ne opunem acestui trend, dar atunci știm de pe acum că ne izolăm pe plan european, cu toate consecințele ce decurg de aici: izolare politică, economie proastă, care și așa e proastă, lipsa unui viitor pentru populația acestei țări. Or, între oamenii politici români trebuie să facem deosebiri, nu numai de nuanțe, ci diferențieri de fond, de esență, pentru că sînt oameni politici români foarte europeni, tot așa cum sînt oameni politici români care suferă de un naționalism sau de o xenofobie bolnăvicioasă. Atunci rolul nostru este de a găsi legătura cu acei oameni politici și cu acele forțe politice românești care sînt pro-europene și sînt pentru o conlucrare între români și unguri, atît în interiorul granițelor românești, cît și între România și Ungaria.

Procesul care a demarat este unul politic, iar aici a avut loc o schimbare esențială de mentalitate care, în mod ciudat, se manifestă pozitiv, între România și Ungaria, pe plan militar — unde am fi crezut că va fi cel mai dificil — și cel mai slab se manifestă pe plan economic, pentru că dacă, de voie de nevoie, ar putea fi înghițită pastila amară în speranța intrării în Europa, din păcate, din capul majorității românilor nu a putut fi scoasă ideea că ungurii vor înapoi Ardealul. Își zic: da, sigur, acum se recurge la metode mai rafinate, precum cele economice, dar scopul este același. Este foarte greu să operezi cu o astfel de mentalitate. În același timp, și partea maghiară poartă o vină, guvernul ungar în general, care nu a găsit mijloacele juridice, economice și financiare care să stimuleze, nu numai să garanteze, investițiile maghiare în România. De ani de zile mă lupt pentru înființarea unei bănci ungurești în România. A demarat la un moment dat, apoi a murit. După părerea mea, cu așa ceva s-ar putea schimba mentalitățile mult mai ușor decît cu mese rotunde sau emisiuni de televiziune. Vă spun

și de ce. Românul, chiar dacă nu-l iubește pe ungur, recunoaște că acesta este mai precis, mai punctual. Are deci mai multă încredere, și preferă să-și știe banii în siguranță în banca ungurească decât la Dacia Felix sau în alte bănci românești. Să nu-ți dai seama de importanța unei astfel de politici, prin care cel puțin trei milioane de oameni din Ardeal și-ar depune banii într-o astfel de bancă care ar servi dezvoltării regionale? Pe mine nu mă interesează cum s-ar încerca ulterior frînarea dezvoltării noastre, care oricum ar fi deja imposibilă.

În privința perspectivelor, trebuie să subliniem două principii: principiul regionalismului și cel al subsidiarității. Este evident că Europa, atât la nivel de Uniune cât și la cel de Consiliu, a aprobat ambele principii, și faptul că în ultimii nouă ani au fost elaborate mai multe documente internaționale în acest domeniu decât de la al doilea război mondial până la 1990. Și la nivel ONU, dar mai ales la nivel european, ceea ce ne interesează în primul rând, au fost elaborate Convenția-cadru, Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare, **Carta autoadministrării locale** — acestea sînt cele mai importante, dar, pe lângă acestea, Adunarea Generală a Consiliului Europei a mai adoptat zece recomandări despre învățămîntul superior, despre cultură, acum se află în lucru o anexă a **Convenției europene a drepturilor omului** referitoare la autonomia culturală, iar la nivelul Uniunii Europene se lucrează la instituția Ombudsman-ului pentru comunitățile naționale. Ceva ce n-am văzut în presa română, și nu știu cîte informații avem despre aceasta. Acest lucru este foarte important pentru că Convenția Cadru privind minoritățile naționale este singurul instrument juridic care apără minoritățile naționale la nivel european la ora actuală și care poate fi folosit la Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Tot așa cum este foarte important faptul că la nivelul Consiliului Europei s-a creat și funcția de Comisar pentru problemele minorităților naționale. Dacă avem aceste instrumente și dacă știm că cele două principii — regionalismul și subsidiaritatea — sînt principii acceptate la nivel european, chiar dacă nu funcționează atât de bine la nivelul țărilor membre ale Uniunii Europene, cum ne închipuim noi sau ne place să credem, avem la îndemînă mijloace viabile pentru ieșirea din impasul în care ne zbatem. Sînt convins că cele două principii — regionalismul și subsidiaritatea — sînt alternativa la statul național, ele sînt alternativa care poate preveni conflictele etnice, conflictele naționale. Un regionalism care să rezolve problema conviețuirii dintre diferitele etnii, care să asigure folosirea limbii materne în toate domeniile vieții publice, nu numai în administrație, dar și în justiție, economie, politică și în celelalte sectoare. Un regionalism care să asigure egalitatea reală dintre cetățenii de diferite naționalități, egalitatea șanselor de afirmare, este viitorul care poate preveni conflictele interetnice și poate asigura identitatea națională.

Cum se poate face acest lucru? Aplicînd cel de al doilea principiu, despre care vă vorbeam, principiul subsidiarității. Principiul subsidiarității, care în România există doar pe hîrtie — el se aplică foarte puțin, este, de exemplu, inadmisibil ca un prefect să aibă o putere mai mare decât un președinte de consiliu județean, este inadmisibil ca un prefect să poată suspenda un primar ales, fără ca să existe o hotărîre judecătorească definitivă împotriva acestuia. Dar cele două legi care au fost adoptate de Parlamentul României, legea învățămîntului și legea administrației publice locale, chiar dacă nu ating standardele europene, elimină foarte multe din discriminările care există în legislația română.

Gusztáv Molnár: Problema reconcilierii româno-maghiare sau maghiaro-române cere un efort deosebit, inclusiv intelectual. Mereu ne gîndim doar la aspectul concret, politic. Vă amintesc un aspect subliniat de Lucian Boia în „*Cele două secole de naționalism*” —, care conține o teză provocatoare: vestul continentului, deci Occidentul, a trecut din faza națională în faza postnațională, deci în faza în care practic națiunile se deconstruiesc. Nu se mai construiesc națiuni în occidentul Europei, poate doar în niște adaosuri din Europa Centrală. Dar în estul continentului, modelul național încă este considerat un model viabil. Privind lucrurile din București, îți dai seama că este foarte greu să adopți o poziție tranșantă în această chestiune. Pentru că, dacă la nivelul continentului avem de-a face cu o dihotomie fundamentală, atunci, dacă privim mai de-a-proape situația României, ne dăm seama că însăși în cadrul României avem de a face cu o asemenea dihotomie. Adică: privind lucrurile din București, singura variantă viabilă rămîne varianta statului național. Există desigur diferite oferte, diferite concepții: naționalism-etnic, naționalism-civic, dar toate la nivelul secolului XIX, inclusiv națiunea civică, deci oferta liberală a elitei din București: vezi Patapievic, Alina Mungiu, cele mai noi intervenții explicit anti-regionaliste. A apărut o nouă notă în publicistica elitei din București, un fenomen recent. Nu zic că este alarmant, consider că este o provocare intelectuală și încerc să răspund la această provocare. Întorcîndu-mă la condiția concretă a României, spun că problema regionalismului, evocată de senatorul Frunda, cred că nu este chiar așa de simplă. Spunînd că noi ne aliam cu forțele pro-europene românești, nu e chiar așa de simplă: cum? cu cine? cu care forțe? cu care forțe europene pro-regionaliste? Nu văd nici o forță pro-europeană în România, care să adopte principiul regionalismului și a subsidiarității. Daniel Barbu, de exemplu, să amintesc o altă figură

proeminentă a elitei intelectuale din București, care a făcut o analiză pertinentă a PNȚCD-ului, a întregului sistem: ideologic, politic etc., arată foarte justificat că acest partid se autointitulează partid creștin-democrat, dar nu are nici o tangență cu subsidiaritatea care este principiul de bază al creștin-democrației. Acest lucru înseamnă că la nivel politic, din păcate, în România am ajuns la o situație de blocaj. Dar asta nu înseamnă că închidem prăvălia și nu mai avem nimic de făcut. Cred că este momentul în care trebuie să creăm ceva nou, un nou discurs, care ar putea să fie cel al unui regionalism-civic în Transilvania și pentru Transilvania, acest discurs experimentat de români, de maghiari, de germani, de romi (să nu uităm că Transilvania a devenit din nou trihotomică după vechea trihotomie). Trebuie să recunoaștem foarte franc că nici tradiția intelectuală politică ungurească și nici cea românească nu au reușit să ofere o soluție pentru reconcilierea româno-maghiaro-săsească. Pentru că tradiția statului național unitar maghiar, tradiție încetățenită odată cu revoluția din 1848 și realizată după Ausgleich, a mers pe ideea statului național unitar. O ficțiune, dar au ținut-o morțiș, nici măcar o autonomie culturală pentru români nu a fost acceptată. Acest lucru trebuie reamintit mereu, pentru că și maghiarii cam uită această tradiție. Dar tradiția statului național unitar românesc de după 1918 este o replică sută la sută a acestei tradiții, pe care eu, într-o polemică mai veche cu Patapievic, am numit-o pseudo-imperială. Pentru că o tradiție imperială propriu-zisă este deasupra națiunilor. Tradiția austriacă este o tradiție imperială autentică, pentru că se situează deasupra unor componente naționale, adică la un alt nivel. Dar un stat național unitar este pseudo-imperial. Atunci devine imperial, dar de un imperialism sortit eșecului — pentru că națiunea și imperiul sînt două principii care se exclud —, cînd civilizația occidentală, și cel puțin civilizația Europei occidentale, intră în faza postnațională. Atunci putem vorbi iarăși de un fel de „nou imperiu” în Occident, care este un eșafodaj instituțional extraordinar de interesant, cu trei nivele: nivelul subnațional — nivelul regiunilor —, nivelul statului național, care rămîne — statele naționale fiind totuși subiectele unice ale dreptului internațional, dar nu mai constituie o entitate în expansiune, fiind deja o structură instituțională în defensivă —, și nivelul supranațional. Absolut tot ce este viabil, tot ce constituie progres, se desfășoară la două nivele: subnațional și supranațional.

Cred că ne aflăm oarecum într-un impas, și eu recunosc, nu văd actualmente nici o soluție politică viabilă în România pentru probleme mult mai esențiale — nu numai pentru reconcilierea româno-maghiară —, probleme care țin de însăși continuarea procesului de modernizare a acestei țări. Dar să încercăm, cel puțin la nivel de discurs intelectual, să creăm un nou spațiu public care, deși are tangențe cu politicul, nu face politică decît implicit. Cred că putem începe o fază de construcție. Nu este perioada soluțiilor politice, trăim în faza unei șanse, totuși aceea de a experimenta un nou tip de discurs, un nou tip de spațiu public și la nivel de țară și la nivel, în special, de regiune. Îmi dau seama că există un fel de așteptare. Intelectualii români din regiune sînt pregătiți pentru acest nou tip de discurs, numai că nu dispun de un forum, cum este, de exemplu, Liga Pro Europa. Am impresia că o să avem în acest proces de construcție, ce se află înaintea noastră, mult mai multe probleme cu maghiarii din Transilvania, decît o să avem cu românii din Transilvania.

György Frunda: În ceea ce privește alternativa prezentată de Gusztáv Molnár, nu cred că ne contrazicem. Cred că niște elemente trebuie clarificate. După părerea mea reconcilierea nu înseamnă să ne pupăm în centrul Tîrgu-Mureșului, ci înseamnă să accept că există: o altă limbă, o altă naționalitate, o altă religie și așa mai departe, pe care să le tolerez cel puțin.

După părerea mea există soluții viabile în România, nu se poate susține că nu sînt soluții. Ceea ce lipsește, după părerea mea, este voința politică, nu alternativa. Alternativa există. Un exemplu concret: pachetul de legi privind reforma justiției în România, pe care o vrea ministrul Stoica și nu o vor alții. De ce? Pentru că în România sîntem foarte mulți creștini-democrați, dar din păcate sîntem prea puțini care sîntem democrați pînă la brîu și creștini de la brîu în jos. Cei mai mulți sînt invers.

Éva Gyimesi: Aș dori să-mi aduc contribuția la problema integrării. Opinia mea nu se află în raport de contradicție cu ceea ce a spus Gusztáv Molnár, ci într-unul de complementaritate. Aș dori însă să abordez chestiunea dintr-un unghi complet diferit. Aș începe prin a propune să facem o distincție între problema integrării și cea a globalizării. Dacă e vorba de globalizare, aceasta este o noțiune americanizată față de care, cred, că e bine să fim precauți. Europa a experimentat deja acele utopii care erau legate de ideea așa-zisei societăți perfecte. Cultura Europei a fetișizat idealuri, ca și cum societatea omenească ar fi trebuit să ajungă neapărat acolo: vezi utopiile post-iluministe referitoare la societatea perfectă, vezi ideologiile legate de ideea națiunii izvorîte din Romantism, care a înălțat națiunea la rangul de scop final. Adică rostul omului pe lume este ca să slujească împlinirea și desăvîrșirea națiunii sale. Apoi a venit comunismul, care și-a propus dominația și împlinirea unei clase, hitlerismul, cu victoria și puritatea unei rase. Și în numele tuturor acestora a fost mereu sacrificată fericirea individuală a omului. Niciodată nu era vorba de fericirea ta personală, X sau Y, care ai venit

pe lume aici și acum. Niciodată nu fericirea ta ca persoană era importantă — a lui, a ta, a mea — ci idealul, înfăptuirea unui ideal supraindividual.

Cum stăm oare cu globalizarea? Nu este oare și aceasta o idee care subordonează individul, ignorând importanța fericirii sale aici și acum? Oare globalizarea cum servește fericirea oamenilor ca indivizi? Căci în comparație cu aceasta, noțiunea integrării europene pare mai umană, deși și aici se pune întrebarea, ce fel de interese încearcă să ne integreze? Eu sînt eurosceptică, dacă vreți, în sensul euroscepticismului lui Dahrendorf, pentru că sînt de părere că omul a venit pe lume nu pentru ca să-și petreacă viața în slujba unui interes colectiv, ci ca să trăiască și să fie fericit. Jürgen Mortmann, un teolog evanghelic zicea că: „Țelul creațiunii este libertatea, jocul și bucuria”. Această „libertate, joc și bucurie” înseamnă că tuturor li se cuvine libertatea, jocul și bucuria. Și independent de fele în care în viața mea privată realizez această triadă, ar trebui să reflectăm asupra modului în care, în modestul nostru spațiu în care trăim, integrarea servește fericirea omului ca individ.

Și iată această minunată regiune, Transilvania, în care au trăit împreună șapte religii, fără să se fi asimilat reciproc timp de secole, și cel puțin trei nații: maghiarii, germanii și românii — ordinea poate fi și inversată, nu este vorba de o ierarhizare —, care ar fi trăit în pace dacă nu ar fi fost învrăjbiți, din timp în timp, de parșive interese politice. Întrebarea mea este: ce se va întâmpla cu tradițiile atât de multicolore ale acestui spațiu, cu bogățiile sale culturale și etnografice? Pe mine nimeni nu mă cunoaște ca fiind prea tradiționalistă, nu aparțin deci acelei categorii de intelectuali maghiari care își imaginează păstrarea tradițiilor prin resuscitarea instituțiilor de-acum 150-200 de ani. Eu fac parte dintre aceia care doresc să construiască instituții moderne și viabile pe anumite tradiții. Nu negîndu-le, ci considerîndu-le capabile să se încadreze în procesul de integrare europeană, păstrîndu-și identitatea. Pentru că multiculturalitatea Europei este mult mai vie și mai autentică decît cea americană, cred că ar trebui să facem distincție între cele două multiculturalități. Eu nu sînt nici politolog, nici filosof al culturii, dar simt pe propria mea piele importanța acestui subiect. Aș vrea să întreb: oare noi, românii, maghiarii, germanii — slavă Domnului că mai există germani printre noi —, nu sîntem în stare să creăm astfel de condiții instituționale încît tinerii noștri să nu mai plece în lume? Pentru că aici nu mai este vorba doar de procesul de absorbție a materiei cenușii în relație maghiară, ci de faptul că niște copii de zece ani învață pe Internet mai repede engleza decît limba lor maternă. Copiii noștri sînt supuși, datorită globalizării, unei tendințe care, prin intermediul Internetului, le oferă posibilități mult mai atractive decît să rămînă acasă și să construiască instituții tradiționale. Vom fi oare în stare să construim astfel de instituții ca tînărul român, tînărul maghiar și ceilalți, să rămînă acasă în Ardeal și să-i îmbogățească cultura, nu neapărat în sens tradițional, ci îmbogățiți cu posibilitățile infrastructurale și celelalte, oferite de Uniunea Europeană? Sînt copleșită de întrebări la care nu știu să răspund, dar întrebările sînt cele ale unui părinte, ale unui intelectual îngrijorat.

Paul Philippi: Mulțumesc ultimilor vorbitori că au menționat și continuitatea prezenței unui rest al populației săsești. Încă nu am plecat cu toții, și chiar dacă nu constituim o pondere cantitativă, sperăm să fim una calitativă, dacă putem fi luați în considerare în chip de catalizator. Catalizatorul nu trebuie să reprezinte o cantitate mare, trebuie doar să fie prezent pentru desfășurarea anumitor procese fizice și chimice. Eu cred că aici putem avea o contribuție, măcar intelectuală.

Vreau să vă amintesc că în 22 decembrie '89, domnul Iliescu a ținut o cuvîntare unde a lansat un program în zece puncte. Primul punct era: pluralitatea societății românești. În pluralitate ar trebui să fie inclusă și problema etnică, chiar dacă nu în Franța — dar asupra acestui punct o să mai revin. La punctul 7 programul s-a referit la minoritățile naționale. În dimineața zilei de 23 decembrie am auzit, din întâmplare, un post de radio, nu mai știu care, unul național în limba română, Europa Liberă sau Vocea Americii, unde un român din străinătate, un emigrant, s-a referit la aceste zece puncte eliminînd punctul 7 și incluzîndu-l în punctul 10, unde era vorba despre drepturile omului, inclusiv cel de emigrare. Interesant era că nu comunistul, fostul comunist din România, a făcut această „reșezare”, ci unul din afară. A fost reflectată astfel o tradiție care este mai veche decît cea comunistă. Ea arată că există în societatea românească pericolul unei pietrificări mentale a secolului 19. Aceasta este, cred, problema intelectuală. Am vorbit mai devreme despre un tratament medical, care ar trebui să fie mai degrabă al internistului, aș putea adăuga, al psihiatrului poate, decît al chirurgului. Acest tratament aici ar trebui să înceapă — și cred că colegul Molnár are perfectă dreptate —, trebuie să căutăm niște foruri asemenea acestuia la care participăm aici, unde aceste idei pot fi discutate în mod liber, fără a avea imediat implicații politice. Voința politică despre care vorbea domnul Frunda poate fi influențată numai în acest mod indirect, prin intermediul unui discurs intelectual.

În anul 1863 un englez a parcurs Transilvania și a scris o carte vastă, intitulată „*Transilvania, that's towns and its people*”, în această succesiune „towns and people”. Vorbind acolo despre sași, care erau atunci minoritari

și au rămas minoritari pînă astăzi, el nu subliniază faptul că sașii sînt de naționalitate germană, ci el subliniază „their sense for self governments”. Această problemă ne desparte puțin de problema națională și naționalistă și spune mai mult despre instrumentalizarea pluralismului. Și cred că e bine să reflectăm asupra acestei sublinieri: „sense for self governments”, pentru a deschide oamenilor posibilitatea autoadministrării în cadrul unei entități mai mari. Atunci ungerii au fost cei care tindeau să impună o anumită centralizare. Totul trebuia să fie văzut din unghiul Budapestei. După 1918, totul trebuia să fie văzut din unghiul Bucureștiului. Iată mica deosebire între naționalitate și „sense for self government”. Poate este utilă.

Încă o mică remarcă la problema subsidiarității și a regionalizării. „Naționalul” la noi și „naționalul” la francezi au structuri diferite. Gîndirea naționalistă franceză spune: regiunea face națiunea, și ceea ce e dincolo de regiune nu ne mai aparține nouă, aparține altuia. În acest fel gîndit nici n-ar exista o problemă națională în România, fiindcă toți cetățenii României ar fi români și nimic altceva. Faptul că există și minorități, numite naționale, nu poate fi gîndit cu capul unui francez, așa zice, fiindcă francezii se consideră cu toții francezi și nimic altceva, de aceea se opun și legislației pentru minorități pentru că ei, chipurile, nu au minorități. Este o problemă teoretică care trebuie lămurită în cadru intelectual și cu patrioții români din București, care provin dintr-o școală franceză.

Ariadna Combes: E adevărat că Franța și-a impus un stat unitar printr-o politică de forță de secole, lucru care probabil că este un păcat, pentru că s-au pierdut niște culturi importante, cum este cultura provensală sau cultura bretonă. A făcut-o în mod dur, dar să nu uităm că astăzi este un exemplu bun dintr-un alt sens, pentru că este un stat foarte „național”, care a reușit pariul regionalizării, ceea ce este chiar o revoluție. Franța în ultimii 30 de ani a făcut foarte mulți pași spre descentralizarea administrativă și financiară, deconcentrare, ceea ce este un lucru bun. Consider că regiunile din Franța sînt acum niște instituții mult mai puternice decît instituțiile centrale. Același lucru s-a petrecut și la nivelul departamentelor, și acum, al administrației locale. Sînt totuși niște lucruri de care trebuie ținut cont cînd vorbim de modelul centralist francez.

Gabriel Andreescu: M-au incitat toate intervențiile anterioare, așa încît comentariile mele vor fi sacadate. Aș începe mai întîi cu György Frunda, care abordase în cadrul temei programate în această dimineață — etapele și actorii reconcilierii româno-maghiare —, un lucru absolut fundamental. Un actor care nu trebuie niciodată uitat este mediul internațional. Nu putem să înțelegem dinamica societății românești și modul în care abordează problematica minorităților, a regionalismului, a naționalismului etc., fără să avem în vedere acest actor. Noi putem inventaria un număr de actori cum ar fi actorii interni: actorii politici propriu-ziși, partidele, actorii civici, și actorii externi, cum este mediul internațional, în particular, cum este Ungaria. Rolul jucat de Ungaria în toată povestea internă a României este reprezentativ.

Dar impactul acestor actori nu este numai impactul prin ei înșiși, foarte importantă este sinergia acestei intervenții a actorilor, deci modul în care actorii interni și externi au intrat în sinergie și au cooperat implicit sau explicit. Aici mi se pare că se află o mare parte din explicația evoluției României în ultimii zece ani, care, după părerea mea, e într-o situație oarecum paradoxală. Dacă te uiți la masa de conservatorism românesc, mă refer la instinctele și manifestările politice, dar și la mentalități, la gîndirea civico-politică, adică în sensul abstract al cuvîntului, vei vedea că asta formează partea de sub apă a eisebergului, adică partea grea și importantă, și totuși, dacă eisebergul ăsta s-a mișcat într-o direcție, depășind logica sa interioară, adică pe o direcție totuși pro-europeană, lucrurile s-au întîmplat așa tocmai datorită unei sofisticate cooperări între cei doi actori.

Logica economică, tradiția culturală și așa mai departe se adună, se împlinesc datorită unei funcționări liberale a suprasistemului, care este una europeană.

Doamna Gyimesi a avut o intervenție foarte frumoasă legată de ceea ce simte domnia sa despre identitatea în această regiune, care este o identitate diferită de cea americană, de exemplu, multiculturalitatea americană este, fără îndoială, altfel decît cea europeană. Pe de altă parte, se face permanent distincție între natura axiologică a conceptelor noastre și natura lor descriptivă-obiectivă. Globalismul nu este o utopie în sensul în care este fascismul sau comunismul, nici nu mai vorbesc despre analogia calitativă, dar nu este o utopie, este un fenomen. Această aventură a comunicării e un fenomen, care îți place sau nu, dar el sparge toate barierele, evoluția piețelor de capital, toate celelalte lucruri care se reflectă și în procese politice, cum este integrarea europeană, toate acestea sînt factori de fapt, nu de drept. Întrebarea este: ce adăugăm noi globalismului? Ce facem cu globalismul? Cum interacționează globalismul cu valorile adevărate, cu umanismul, de exemplu? Cu această atitudine față de individ? Deseori, în spatele unor bune intenții se ascund niște pericole. Dumneavoastră spuneți că sunteți eurosceptică, și eu înțeleg foarte bine de unde vine euroscepticismul acesta. De la imaginea unei tradiții locale, a cărei frumusețe, cel puțin în spațiul imaginației, echivalează fără doar și poate cu ideea integrării

europene. Numai că, dacă ne uităm la realitatea faptelor, eu nu cred că există o cale mai fermă de a păstra ceva, cât de puțin, din șansa acelor valori pe care le aveți în vedere, fără o voință europeanistă fermă, pentru că fără această voință europeanistă intrăm într-o logică naționalistă, absolut lamentabilă, care ne duce, cum spunea Gusztáv Molnár, în zona acelor societăți falimentare, în plină construcție în zona Europei de Est și în cea a fostei Uniuni Sovietice.

Éva Gyimesi: Aș dori doar să remarc faptul că tocmai respectarea principiului subsidiarității presupune ca aceste comunități est-europene să fie întrebate: dacă doresc să se globalizeze, când vor și cum vor să se globalizeze. Pentru că voința politică și economică tinzând să ne globalizeze se manifestă tocmai ca o putere — ostilă, aș putea spune —, cu tendințe asimilatoare din partea unei națiuni. Și tendințele globalizatoare pot fi tendințe asimilatoare. Și cine poate opri aceste tendințe dacă intelectualul — și un sistem instituțional adecvat — este pur și simplu nepregătit să îmbine ocrotirea valorilor tradiționale, naționale cu deschiderea spre globalizare? Să avem un orizont deschis spre globalizare, dar să avem și instituții solide. Da, mă exprim în termeni axiologici, dar eu găsesc că gesturile și demersurile asimilatoare și anti-subsidiariste ale globalizării constituie un pericol real.

Levente Salat: Din perspectiva unei persoane care urmărește cu o oarecare doză de spaimă, dar totodată și cu fascinație, evoluția discursului, evoluția încercărilor de reconciliere — în primul rînd privind reconcilierea româno-maghiară —, în toți acești ani, începînd din '90 încoace, aș începe prin a spune că am avut un ușor sentiment de unilateralitate a discuțiilor, care au încercat să puncteze principalele elemente și motive care au condus la fenomenul „martie Tîrgu-Mureș”. Am avut senzația că atunci cînd ne concentrăm pe rădăcinile istorice ale evenimentelor sau elementele foarte importante ale manipulărilor politice, sau pe rolul presei, este evident că surprindem componente hotărîtoare, definitorii ale lucrurilor care s-au întîmplat. Dar dacă încercăm să discutăm, să analizăm evenimentele, fenomenul ca atare, din perspectiva unei posibile reconcilieri, atunci ne scapă ceva. Ne scapă tocmai acele elemente structurale care au făcut posibil ceea ce s-a întîmplat. Ceea ce încerc să spun în cîteva fraze se referă la aceste elemente structurale. După experiența mea din toți acești ani, de cînd am urmărit evoluția tentativelor și inițiativelor de reconciliere, am avut senzația amară că, practic, este o încercare disimulată. Că există o doză mare de ipocrizie, pentru că părțile, fără să expliciteze acest lucru, încearcă această reconciliere cu speranța că este posibilă fără să ajungem la punctele într-adevăr nevralgice. Deci, fără să atacăm acele probleme care constituie, practic, miezul problemei. S-a încercat un fel de teatru, o tentativă nesinceră, pentru că punctele cele mai sensibile au fost evitate în mod sistematic. Deci aș îndrăzni să spun că în momentul de față ne lipsesc instrumentele conceptuale ale reconcilierii. Dacă așa este, atunci problema este foarte gravă. Eu cred că situația este complexă și poate fi analizată din foarte multe posibile perspective, dar aș da un singur exemplu: eu cred că ceea ce se apropie de un sfîrșit acum, această experiență de co-guvernare în România, adică participarea reprezentanței politice a minorității maghiare în guvern, va duce la o concluzie destul de înspăimîntătoare. Eu cred că rezultatul final va fi că toată lumea își va da seama că există o discrepanță profundă dintre așteptările și dezideratele minorității maghiare, pe de o parte, și disponibilitatea majorității de a le accepta. Ceea ce este un lucru foarte periculos. Toată literatura de specialitate, care vorbește despre posibilele resurse ale conflictului în situații similare, identifică această discrepanță mare dintre voința politică a minorității și cea a majorității, ca sursa cea mai periculoasă de conflict.

Eu consider că în momentul de față ducem lipsa acestui instrument conceptual pentru a duce un dialog sincer privind șansele reconcilierii româno-maghiare. Ceea ce își propune Gusztáv Molnár este fundamental, trebuie să recunoaștem — chiar dacă nu în aceiași termeni, analiza mea este puțin diferită față de cea propusă de el —, dar și eu consider că practic sîntem într-o situație în care s-au epuizat niște speranțe, niște instrumente, chiar lupta politică a minorității și aproape ajungem la concluzia că într-un fel a fost un eșec. Deci, e nevoie de altceva. Dar trebuie să exprim totodată și o doză ușoară de scepticism pentru că știu cu ce trebuie să ne confruntăm.

Tot ieri s-a vorbit despre așteptările diferite și perspectiva diferită din care tineretul privește aceste probleme. Sînt și eu de acord, am și experiențe similare, dar îmi dau seama de lipsa unor idei care pot fi propuse tineretului. Tineretul are o experiență foarte interesantă, el trăiește realitatea în termeni foarte diferiți în comparație cu modul în care vede intelectualitatea această realitate, dar noi nu putem să îi venim în ajutor, nu avem ce să-i propunem din punct de vedere discursiv, pentru că nu există acest ceva.

Smaranda Enache: Aș dori să iau parte și eu la această discuție finală, și îmi dau seama de la bun început că, pe de o parte îmi lipsesc instrumentele teoretice politologice, pe de altă parte îmi lipsește experiența de politică pragmatică, pentru că mi-am petrecut zece ani din această perioadă în societatea civilă, care are propria

ei logică, o logică pe care am putut să o înțeleg în toată specificitatea ei, abia de îndată ce am intrat, cu un an și jumătate în urmă, într-o funcție guvernamentală. Totodată această intrare într-o funcție guvernamentală mi-a permis să înțeleg și mai profund mecanismele interne ale guvernării. Să înțeleg mai puternic mizele reformei și necesitatea reformei, și să înțeleg și mai profund decât din societatea civilă fiasco-ul unor tentative de reformă, care ne pun în situația, acum la zece ani după schimbarea de regim, să trebuiască să ne gândim la un nou început. Există niște coridoare care s-au îngustat și care și-au epuizat pînă la urmă orice capacitate de deschidere. Aici nu vreau să am nici un fel de ton de lamento, este pur și simplu o constatare, așa cum fiecare individ constată în viața lui că există căi pe care a pornit și care au fost extrem de profitabile pentru că l-au ajutat și l-au dus la rezultatul că trebuie să caute alte căi. Mie mi se pare că toată experiența de zece ani a reconcilierii, a societății civile, a întâlnirilor, a cooperării a fost extrem de profitabilă, pentru că fără ea poate nu în zece, ci abia după 20 de ani am fi ajuns la unele din concluziile noastre de acum. Așa încît cred că este important să vedem acest parcurs, dar în același timp „nu putem încremeni în proiect” — ca să citez o deja celebră expresie. Nu putem, pentru că viața în jurul nostru este atît de diferită și provocările realității noastre imediate, comunitare, naționale, supranaționale, regionale sînt atît de mari, căutarea de răspunsuri este atît de intensă, nu numai în România, ci în întreaga lume, la întrebări absolut esențiale, încît nu putem rămîne în afara trendului de a ne pune întrebări și de a căuta eventuale răspunsuri. Poziția mea din acest punct de vedere este că într-adevăr cadrele în care ne-am mișcat, în trecutul imediat, dar și în trecutul mai îndepărtat, ca și acea osificare pe care a adus-o comunismul, ne-au oprit de la căutarea unor răspunsuri nuanțate, ne-au oprit de la căutarea unor soluții curajoase. De foarte multe ori dezbaterile despre federalism sau despre regionalism de exemplu, este prezentată în fața celor, care ar trebui să fie actorii acestei dezbateri sau susținătorii săi, oamenii de rînd, drept niște mode. Aici nu este vorba de niște mode, este vorba de căutarea unor soluții pentru ca să poată exista o conviețuire profitabilă reciproc, între diversele comunități, între diversele variabile ale întregii noastre societăți. Cred, însă, că pentru ca acest lucru să aibă susținători suficienți și să se poată ieși din această diabolizare la care este supusă discutarea cadrelor posibile ale conviețuirii, este nevoie să ne gândim la ce cîștiguri poate oferi o asemenea tendință, inclusiv celor care, în acest moment, nu își dau seama că au interesul de a se alia acestei căutări. Atunci cînd vorbim de necesitatea de a păstra multiculturalitatea, tradițiile, și, a deschide spre modernitate Transilvania, în diverse forme, spre binele cetățenilor săi, și nu spre binele a unu sau doi teoreticieni care au investigat acest domeniu.

Sigur, ne-am întrebat foarte mult în ultimul timp dacă mai merită să organizăm seminariile pe teme teoretice și poate ar fi interesant să ne gândim și la faptul că există o realitate, o realitate economică, o realitate a schimburilor, care de asemenea ar trebui să intre în preocupările noastre, dar pe de altă parte, preocuparea noastră principală în ultimii zece ani a fost una de stabilitate și securitate și de punere în valoare în această zonă a unor principii umaniste, universaliste, cu respect deosebit pentru diferență, pentru șanse egale. Acest lucru vine și din educație și din progresele pe care noi le facem și vine și din complexitatea acestei regiuni în care trăim.

Cred că înțelegerea noastră de astăzi, — ca, de fapt, fiecare înțelegere pe care am avut-o de-a lungul celor zece ani — deschide o perspectivă nouă, ne lasă cu un semn de întrebare important, și acest semn de întrebare este legat de alternativa, de forțele, de capacitatea de federare a unor forțe care împreună să caute proiecte pentru reprezentarea acestei diversități, pentru păstrarea legitimității ei și pentru soluționarea unor chestiuni — pînă la urmă curente și banale — care sînt și ele chestiuni identitare. Pentru că atunci cînd ne referim la români, maghiari, romi, germani, evrei în această zonă sau la religiile lor ne referim totodată și la circumstanța că aceste comunități s-au influențat reciproc, că a existat și o logică a conviețuirii și că în identitatea fiecăruia este prezentă și componenta identității celuilalt. Ori nu putem să ocolim o constatare dureroasă și inconfortabilă, că această diversitate și această identitate complexă au suportat o perioadă destul de îndelungată de agresiuni, de colonizare culturală și că această identitate a devenit extrem de fragilă în ultimul timp. Fragilitatea identitară este o sursă de frustrare, este o sursă de tensiune. De aceea, faptul că ne interesează această fragilitate nu este un exercițiu intelectual, ci un exercițiu pragmatic, preventiv. Prin aceste discuții trebuie să vedem că anumite experiențe se închid, noi frustrări apar și că într-adevăr frustrările sînt un potențial de confruntare, de conflict.

Se impune de la sine că trebuie căutate noi mecanisme, pentru a administra această diversitate a Transilvaniei — fiindcă la ea ne referim —, pentru a-i garanta legitimitatea. Identitatea regională, ca și identitățile naționale, a suferit un număr de traumatisme în ultima perioadă, iar aceste traumatisme se reflectă ca frustrări individuale și colective în zona noastră, creînd un nou, și oarecum neașteptat, potențial de confruntare, tocmai în momentul în care ne gîndeam că anumite soluții, — care au fost salutate de noi toți și care au fost utile și benefice, care au fost salutate și de Europa —, ni s-au părut a fi răspunsul definitiv la problematica noastră. Aici mă refer la ceea ce se refereau și alți antevorbitori, la participarea UDMR-ului la guvernare, care a adus o

energie nouă procesului, care a însemnat foarte mult pentru ultimii patru ani, într-un fel pentru verificarea potențialului nostru de a merge către modele noi, dar care nu a dat răspunsul total la provocările cu care trebuia să se confrunte.

Sînt convinsă că atît cei care se găsesc în jurul acestei mese, cît și cei care se găsesc în general în societatea civilă și, probabil, în anumite părți ale societății politice, caută răspunsuri. Și evident că vom avea în zece ani care urmează o competiție de răspunsuri la această nouă provocare: cea a îmbinării identității regionale cu cea națională și cu cea supranațională, a armonizării mecanismelor regionale cu cele naționale și supranaționale. Fără îndoială, o soluție de confruntare se găsește oricînd, și pentru aceasta nu este nevoie de nici fel de efort intelectual, civic sau moral, dar, pentru găsirea unor soluții de armonizare a interesului regional cu cel național, cu cel supranațional, e nevoie de foarte multă fantezie, e nevoie de sinceritate și onestitate intelectuală și civică, și sînt convinsă că noi toți nu vom rămîne insensibili la această nouă provocare, iar Liga Pro Europa va dori să se implice substanțial în mecanismele pe care astăzi le vedem conturîndu-se. Totodată sînt convinsă că s-a încheiat într-o oarecare măsură și fetișul „puterii celor fără de putere”, cred că și această sintagmă haveliană, care a făcut școală și care este în fond extrem de respectabilă, ajunge să se consume, pentru că pînă la urmă e nevoie ca aceste concepte teoretice pe care le auzim în jurul mesei să fie administrate public în detaliile lor mult mai puțin spectaculoase care înseamnă: șomaj, mediu, educație, comunicare, viteză; pînă la urmă acestea toate înseamnă viața noastră și prosperitatea noastră individuală, a fiecăruia dintre noi. □